

TELGANGER

In deze Telganger:

- Voorwoord
- Dagactieve zoogdieren
- Konijntellingen in de duinen
- Noordse woelmuis en waterspitsmuis
- Bever en otter
- Hazelmuis
- Vleermuis transecttellingen
- Vleermuis wintertellingen
- Vleermuis zoldertellingen
- Adopteer een zoogdier
- Dode eekhoorn gevonden? Verzamel hem!
- Cursusprogramma 2013 voor professionals
- Agenda

Voorwoord

Beste zoogdiertellers,

Na een prachtige zomer is de herfst zich nu, begin september, aan het roeren. Tijd dus om te gaan burlen! De telperiode voor Dagactieve zoogdieren – konijn, Hazelmuis en Zoldertellingen vleermuizen is als ik dit schrijf in volle gang. Bij het verschijnen van deze Telganger gaat ook die voor de otter in. Daarna staan de wintertellingen weer op stapel. Vergeet ook niet in de wintermaanden nesten van dwergmuizen te zoeken, al vallen die (helaas...) niet in één van onze meetnetten. Feitelijk kan je het gehele jaar door bezig zijn met zoogdieren, al zie je ze niet allemaal even gemakkelijk en moet je er soms de nodige capriolen voor uithalen. Zoals met de zoldertellingen op gammele loopbruggetjes en hele hoge trappen ... Dit maakt het allemaal extra enerverend en elk zoogdier dat je tegenkomt is weer een nieuwe verrassing!

Er zijn natuurlijk ook genoeg mogelijkheden om vanuit je luie stoel met zoogdieren bezig te zijn. Een cameraval in de tuin of in het bos, of een 'hopping detector' in je tuin. 's Avonds voor de schemering zet je een datalogger buiten klaar en de volgende ochtend lees je het sd-kaartje uit met een kop koffie erbij. Terwijl jij slaapt worden de foeragerende dwergvleermuizen en die overvliegende tweekleurige vleermuis mooi voor je vastgelegd, met bewijs. Mooi voor de tuinlijst!

Het is ook leuk om te beseffen hoeveel anderen waarschijnlijk gelijk met jou op pad zijn voor de NEM-meetnetten. De objecten voor de wintertellingen worden bijvoorbeeld geteld door 110 telleiders, maar die zijn natuurlijk niet alleen. Net als de 40 telleiders voor de zoldertellingen. De plots voor dagactieve zoogdieren worden door 260 Sovon-ners geteld. Voor hazelmuis (jammer dat die alleen nog in Zuid-Limburg zitten) zijn er 12 'hoofdtellers'. De 25 'proefkonijnen' voor het nieuwe meetnet Vleermuis Transecttellingen (de nieuwe naam voor Overige vleermuizen) worden er volgend jaar hopelijk 50!

Nogmaals een oproep aan alle zoogdiertellers: heb je een verslag van de uitvoering van een meetnet in jouw regio gedurende enige jaren of een mooie telreeks van hazentransecten of een prachtig verhaal van die ene zoldertelling waar 25 grootoren op ooghoogte zaten in een kerk waar jaar in jaar uit nooit wat zat ... Stuur 'm in en wij zorgen dat het in de volgende Telganger wordt opgenomen.

Heel veel plezier met alle meetnettrondes,

Hans Hollander
Projectleider NEM-Zoogdieren

Foto: Rosse vleermuis / © Wesley Overman

Dagactieve zoogdieren

Elk voorjaar zijn er weer veel vogeltellers van SOVON die ook de zoogdieren tellen die zij in hun telgebied tegenkomen. Dankzij die tellingen is het mogelijk om veranderingen in de populatie van een aantal algemeen voorkomende soorten 'dagactieve zoogdieren' te volgen. Dit telproject voor zoogdieren is alweer vele jaren onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring. Hier bespreken we de resultaten tot en met 2012.

Aantal en ligging van de plots

In de periode 1994-2012 werden vanuit ruim 1550 plots over één of meerdere jaren gegevens over zoogdieren ingestuurd. In figuur 1 valt direct op dat sinds 2011 het aantal doorgegeven tellingen flink is toegenomen. Dat was ook zeer welkom aangezien het aantal getelde plots na 2004 afnam. Met name de vereenvoudigingen bij het doorgeven van tellingen via de website van Sovon hebben er waarschijnlijk voor gezorgd dat meer mensen zoogdiergegevens hebben ingevoerd. De afname in 2012 heeft te maken met het, wegens bezuinigingen, stoppen van het tellen van circa 70 plots door de provincie Limburg.

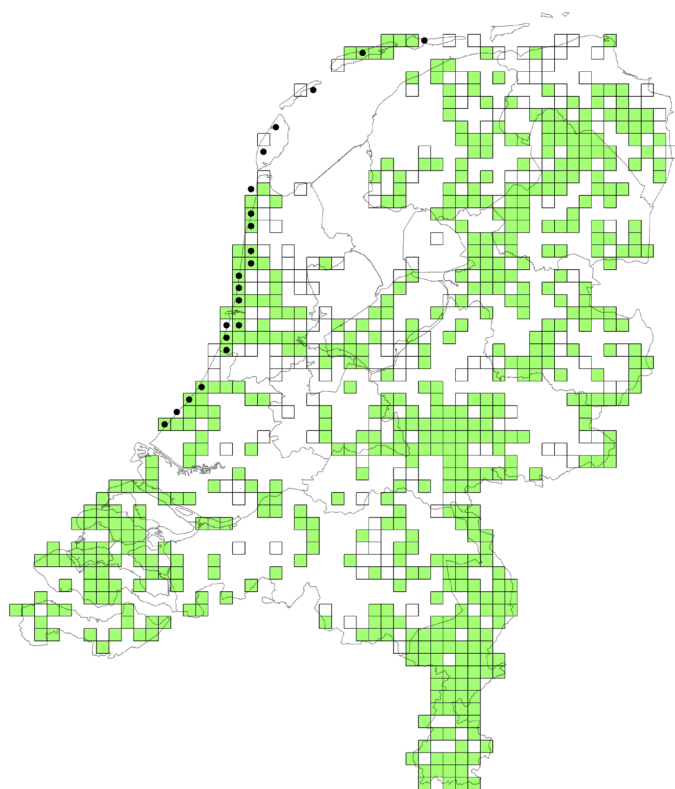
De verdeling van de plots over Nederland (figuur 2) is goed. Omdat de provincie Limburg is gestopt met het eigen vogel- en zoogdiermeetnet is het aantal getelde plots in Limburg behoorlijk afgenomen. Er zijn in Limburg echter ook Sovon-vrijwilligers die zoogdiergegevens doorgeven, dus er blijven wel gegevens uit Limburg komen. Desondanks is het even afwachten wat dit op langere termijn voor gevolgen heeft voor de dekking in Limburg.

Indexen

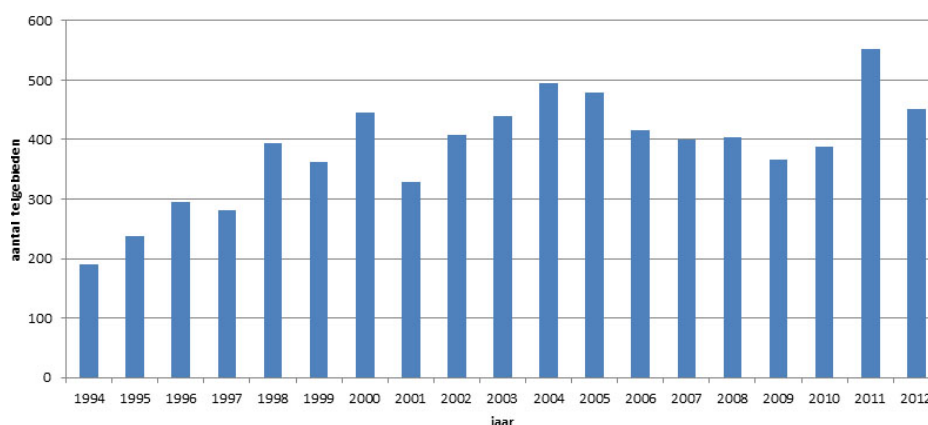
Indexen en trends worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek berekend met het programma TRIM. Dit programma produceert voor elk teljaar een indexcijfer voor de populatiegrootte, waarbij de getelde

aantallen in een bepaald jaar (meestal het eerste teljaar) op 100% wordt gesteld. Ook berekent TRIM een lineaire trendwaarde die de gemiddelde toe- of afname.

over de reeks van teljaren weergeeft. Met behulp van deze trendwaarde wordt verder bepaald in hoeverre de veranderingen in de populatie van de soort vallen in de categorieën sterke afname, matige afname, stabiel, matige toename of sterke toename. Soms is het niet mogelijk een significante trend te berekenen, bijvoorbeeld omdat de aantallen getelde dieren sterk fluctueren. We noemen de trend dan "onzeker".

Figuur 2: Ligging van de plots waarvan zoogdiergegevens zijn ontvangen over de periode 1994-2012 (alleen gegevens van vóór 2005, groen hokje gegevens vanaf 2005).

Figuur 1: Aantal plots waarvan over de periode 1994-2012 gegevens zijn binnengekomen (2001: MKZ-jaar). Vanaf 2002 is er een onderscheid gemaakt tussen aanlevering een jaar na het tellen en gegevens die in de jaren daarna zijn binnengekomen.

Dagactieve zoogdieren (vervolg)

Haas

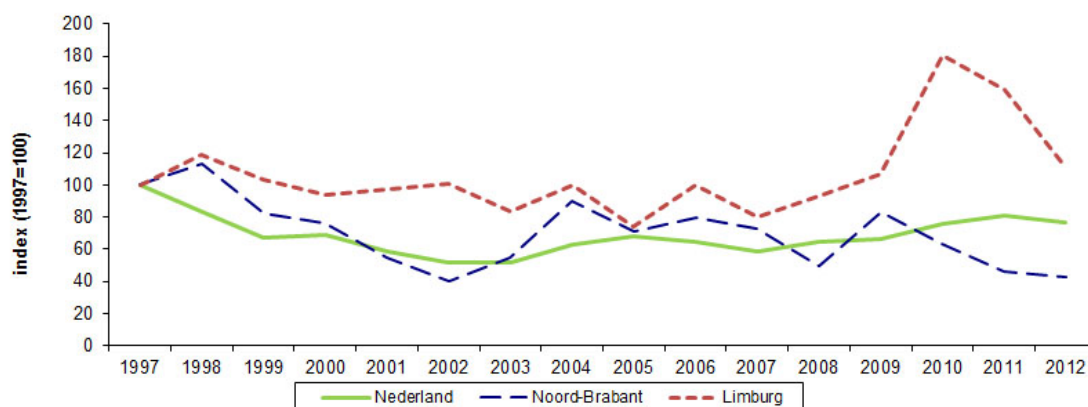
De afname van de populatie hazen na 2003 is de laatste jaren omgebogen naar een herstel (figuur 3). Het herstel van de laatste jaren is in 2012 licht afgenomen, maar net als vorig jaar is er sprake van een stabiele populatie ($n=1109$). In de meeste provincies is de populatie stabiel. Uitzonderingen zijn Groningen en Utrecht met een onzekere trend. Drenthe en Noord-Brabant laten nog steeds een matige afname zien en er is een sterke afname in Flevoland. In Limburg is er sprake van een matige toename.

Was er bij de hazenpopulatie die in het bos leven in 2010 nog sprake van een significant matige afname, inmiddels is de trend omgebogen naar een stabiele populatie. De matige toename in het stedelijke gebied die vorig jaar werd geconstateerd is nu veranderd in een onzekere trend. De hogere zandgronden in het noorden van het land laten een matige afname zien terwijl de hogere zandgronden in het zuiden juist een matige toename laten zien.

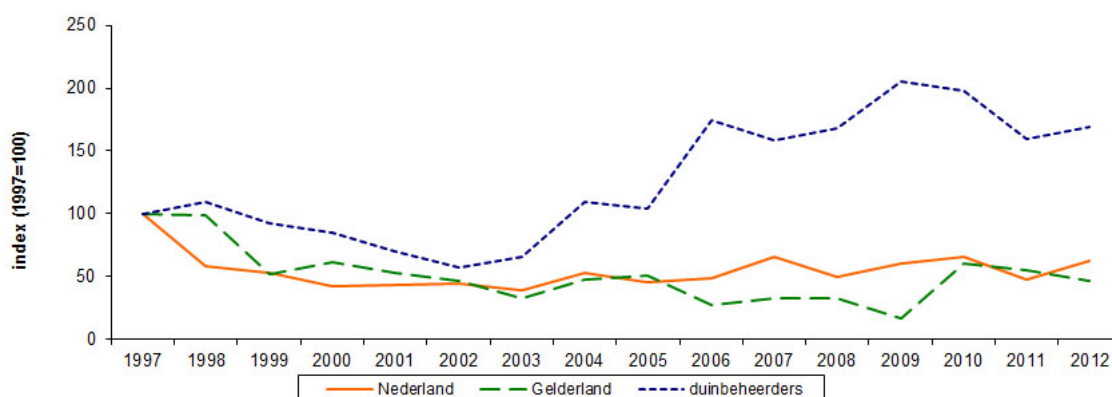
Konijn

Bij het konijn is sprake van een neerwaartse trend in de beginjaren van de tellingen, waarna de populatie

vanaf 2002 weer opkrabbelt. Deze daling weerspiegelt de effecten van de virusziekte RHD (soms ook afgekort als VHS), die in het begin van de jaren '90 voor het eerst in ons land werd gesignaleerd. Hoewel de indexen de laatste jaren nog niet op het niveau van het startjaar 1997 zitten, is er toch sprake van een stabiele populatie over de periode 1997-2012 (figuur 4, $n=746$). Ook in Zuid-Holland en Noord-Brabant is er sprake van een stabiele populatie. Vorig jaar was de trend in Brabant nog onzeker. In Friesland is de trend van onzeker naar een matige toename verschoven. Andere provincies met een matige toename zijn Noord-Holland, Drenthe en Limburg. In de provincies Gelderland en Zeeland is nog steeds sprake van een matige afname. In de provincies Groningen, Overijssel, Utrecht en Flevoland blijft de ontwikkeling onzeker. In vergelijking met vorig jaar zijn er in de verschillende FGR's en biotooptypen weinig verschuivingen. De populatie in de duinen is van een stabiele populatie doorgeschoven naar een matige toename. Uit resultaten van de konijntellingen die door terreinbeheerders in de duinen worden uitgevoerd, blijkt dat de populatie over de periode 1997-2012 toeneemt (zie figuur 4 en elders in dit nummer).

Figuur 3: Indexen van de aantalsontwikkeling van de haas in Nederland, Brabant en Limburg in de periode 1997-2012.

Figuur 4: Indexen van de aantalsontwikkeling van het konijn in Nederland, Gelderland (BMP) en volgens de duintellingen door terreinbeheerders in de periode 1997-2012.

Dagactieve zoogdieren (vervolg)

Eekhoorn

De populatie van de eekhoorn is voor Nederland over de periode 1996-2012 stabiel te noemen (figuur 5, $n=372$). Ten opzichte van de voorgaande drie jaar is er in 2012 sprake van een behoorlijke toename. In nagenoeg alle provincies is het helaas onzeker hoe het met de eekhoorn is gesteld. Dit komt omdat er in een aantal provincies maar zeer weinig plots met eekhoorns voorkomen of omdat de tellingen binnen een provincie zeer wisselende resultaten laten zien, waardoor de standaardfout groot wordt. Alleen in Drenthe is er sprake van een stabiele trend. In naaldbos is de trend nog steeds een matige afname.

Vos

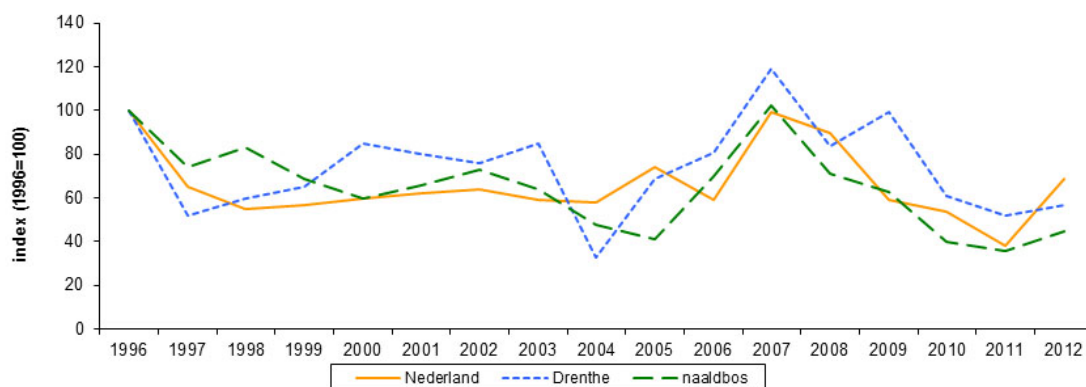
De ontwikkeling van de vos over de periode 1994-2012 is stabiel (figuur 6, $n=609$). Ook in Drenthe, Zuid-Holland, bos, hoge zandgronden en de duinen is de stand stabiel. Een significant matige afname wordt nog steeds geconstateerd in Gelderland. Dit ondanks de toename in de laatste twee jaar. Een significant matige toename is te zien in het zeekleigebied en Flevoland. In de andere provincies en in het laagveen, het rivieren- en stedelijk gebied is de ontwikkeling onzeker.

Ree

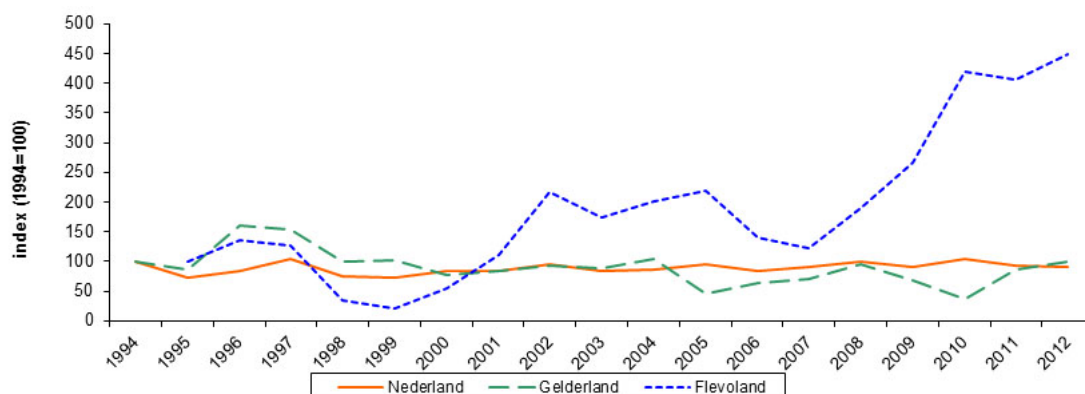
De ree is in Nederland in de periode 1994-2012 matig toegenomen (figuur 7, $n=1001$). Eenzelfde trend wordt

geconstateerd voor Drenthe, Gelderland en Limburg, het rivierengebied, hoge zandgronden, agrarisch gebied en het bos. In Zuid-Holland en in de duinen is de toename afgevlakt, maar is er nog steeds sprake van een sterke toename. Opvallend is dat in Noord-Holland juist sprake is van (matige) afname. Zou het kunnen zijn dat reeën zich eventueel hebben verplaatst naar het zuiden? Waar zou dat mee te maken kunnen hebben? Het eerste dat ons te binnen schiet is de groei van de populatie damherten in het Noord-Hollandse duingebied. Hoefdier-deskundigen hielden er al rekening mee dat door concurrentie van de toenemende damhertpopulatie de ree in de verdrukking kan komen. Er wordt momenteel druk gediscussieerd of de populatie damherten verkleind moet worden, omdat de dieren overlast veroorzaken. Mocht er een negatief effect van de toenemende damhert-populatie op de ree zijn dan verwachten we bij het aanzienlijk verkleinen van de damhert-populatie een herstel van de ree-populatie in Noord-Holland.

In Friesland, Overijssel, Noord-Brabant en het zeekleigebied is de trend stabiel. In laagveen is er nog steeds sprake van een matige afname. De trend is in Utrecht van onzeker naar een matige afname verschoven. In Groningen, Utrecht, Zeeland, Flevoland en het stedelijke gebied is onduidelijk hoe het met de ree gaat (onzekere trend).

Figuur 5: Indexen van de aantalsontwikkeling van de eekhoorn in Nederland, Hoge zandgronden zuid en naaldbos in de periode 1996-2012.

Figuur 6: Indexen van de aantalsontwikkeling van de vos in Nederland, Gelderland en Flevoland in de periode 1994-2012.

Dagactieve zoogdieren (vervolg)

Egel

De egelpopulatie is over de periode 1994-2012 volgens de tellingen stabiel gebleven (figuur 8, n=211). De laatste twee jaar laten echter wel een behoorlijke afname zien. Dankzij de relatief hoge aantallen in de periode 2008-2010 is er nog geen sprake van een afname. Als de trend van de laatste twee jaar in 2013 doorzet dan bestaat er een reële kans dat de trend volgend jaar negatief zal zijn. De vraag is daarbij of afgelopen lange winter voor de egel-populatie een probleem is geweest. Dieren die onder een gewicht van omstreeks 500 gr in winterslaap zijn gegaan, zullen afgelopen winter waarschijnlijk niet overleefd hebben.

Bunzing, hermelijn en wezel

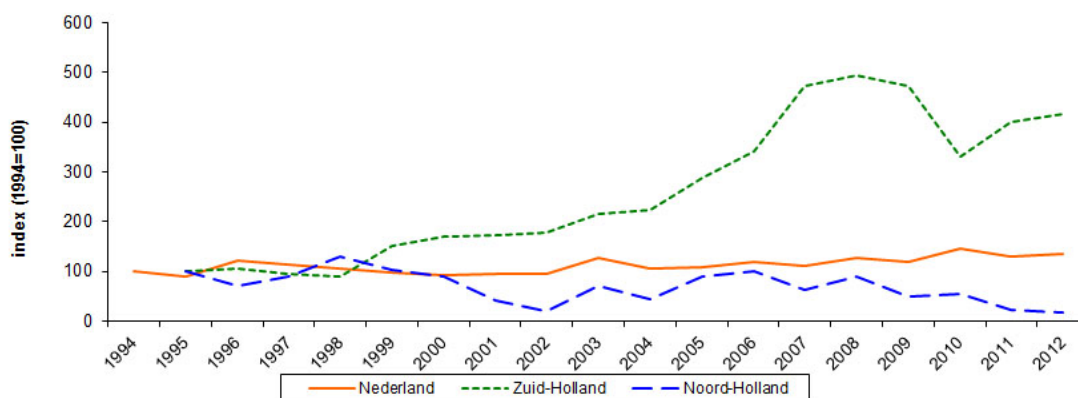
De drie kleine marterachtigen samen geven aan dat het nog steeds slecht gaat met deze groep (figuur 8, n=183). Er is sprake van een significant matige afname. Was er vorig jaar voor het eerst sprake van een significante trend bij een van de drie kleine marterachtigen (bunzing). Dit jaar is de matige afname veranderd in een onzekere trend. De trend voor wezel en hermelijn afzonderlijk is eveneens onzeker. Het aantal plots waar deze soorten afzonderlijk zijn waargenomen is erg klein (54 tot 75 plots) en in die plots worden ze niet jaarlijks waargenomen. Dat

maakt de index gevoelig voor invloeden die met toeval te maken hebben.

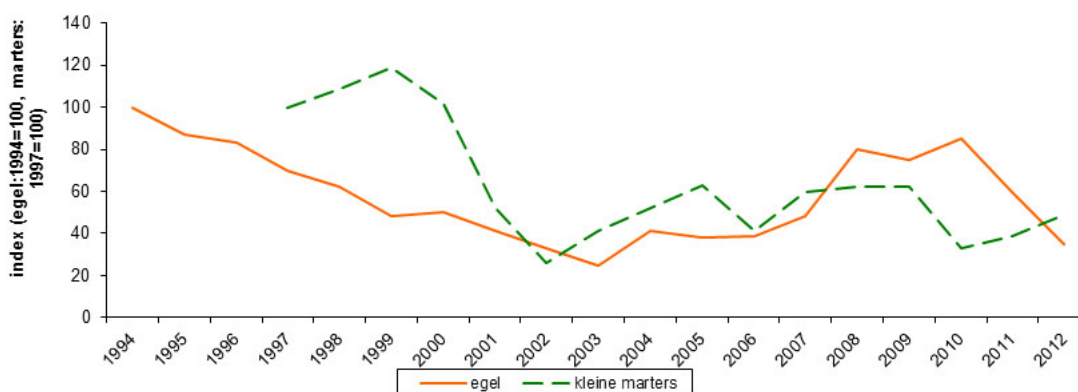
Digitaal invoeren van waarnemingen

Sinds enkele jaren kunnen de waarnemingen van de zoogdieren via de website van SOVON worden doorgegeven. Sinds kort kunnen alle zoogdierwaarnemingen ook via een kaart ingevoerd worden op de website zodat de exacte waarneemplek bekend is. Dit verhoogt de waarde van deze waarnemingen voor het verspreidingsbeeld aanzienlijk. We willen alle tellers die tot nu toe de zoogdiergegevens op papier insturen dan ook aanmoedigen om over te gaan tot het gebruik van de invoermogelijkheid via de website. Naast een meerwaarde voor het verspreidingsbeeld is dit ook voordelig in verband met een snellere afhandeling van de waarnemingen en een kostenbesparing binnen het meetnet. Tellers kunnen hun eigen ingevoerde gegevens ook terugzien en op die manier de ontwikkelingen in hun eigen plot(s) volgen.

Zonder de hulp van de vrijwilligers, de vogelaars met hart voor zoogdieren, die de tellingen uitvoeren en de gegevens verwerken, is dit meetnet niet mogelijk. Wij willen hen allen van harte danken voor hun inzet en hopen dat zij daarmee nog vele jaren met veel

Figuur 7: Indexen van de aantalsontwikkeling van de ree in Nederland en Noord- en Zuid-Holland in de periode 1994-2012.

Figuur 8: Index van de aantalsontwikkeling van de egel en kleine marterachtigen (wezel, hermelijn en bunzing) in Nederland in de periode 1994-2012.

Dagactieve zoogdieren (vervolg)

plezier door zullen gaan. Daarnaast willen we de tellers die nog niet (of niet meer) meedoen opnieuw oproepen om de geringe tijdsinvestering die nodig is om zoogdierwaarnemingen door te geven, toch in dit meetnet te stoppen.

Het meetnet Dagactieve zoogdieren is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het CBS levert een bijdrage aan het meetnet door de trends

en indexen te bepalen. SOVON levert een bijdrage door het onderhoud van de website waarop tellers de zoogdiertellingen digitaal door kunnen geven en het verzamelen en doorsturen van telformulieren. Het Ministerie van Economische Zaken (EZ) maakt het meetnet financieel mogelijk.

Vilmar Dijkstra & Tom van der Meij

Konijntellingen in de duinen

Sinds 1984 worden in de duinen op systematische wijze konijnen geteld door de terreinbeheerders. Dat gebeurt door 's-avonds vaste routes te rijden met de auto. Konijnen die in het licht van de koplampen verschijnen worden geteld. Zo gebeurt het 8 keer in het voorjaar, en 8 keer in het najaar.

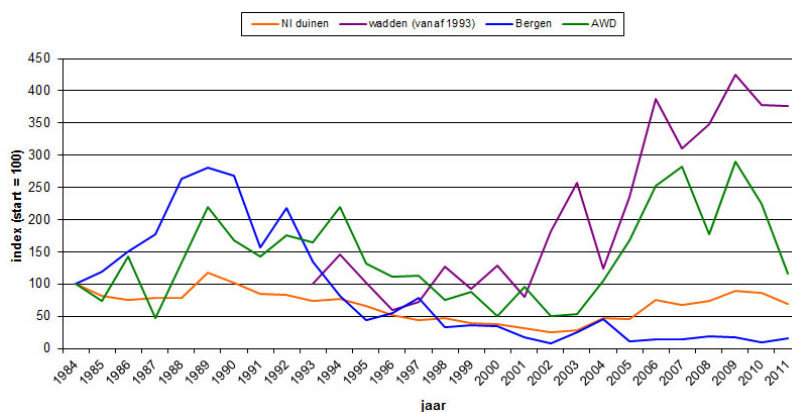
Inmiddels zijn er verspreid langs de kust 22 transecten: 17 op het vaste land, en 5 op de Waddeneilanden. In dit artikel publiceren we de indexen van konijnen in de kuststreek.

Herstel

De berekende indexen over de hele kuststreek laten zien, dat de konijnenstand in de jaren 90 van de vorige eeuw en het begin van deze eeuw flink inzakte. Rond 1990 bereikte de virusziekte RHD (Nederland). Deze ziekte zorgde voor een grote afname van de konijnenpopulatie in de kuststreek (figuur 1) en in de rest van het land (zie de resultaten van het project Dagactieve Zoogdieren in de vorige Telganger). Myxomatose, de andere bekende konijnenziekte die de populatie zwaar aantastte, dateert al van de jaren vijftig, dus lang vóór de start van dit meetnet. Het effect daarvan op de populatie is in deze grafiek dus niet te zien.

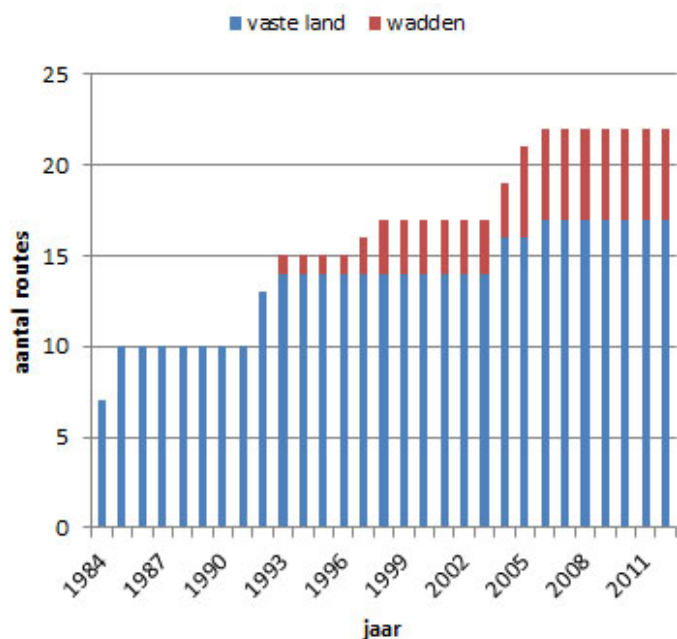
Na enige jaren van lage dichtheden begon de populatie sinds 2002 weer toe te nemen. De afgelopen acht jaar lijkt de stand zich te herstellen, maar zit nog wel onder het niveau van voor de RHD uitbraak. De berekende trend over de afgelopen 10 jaar geeft een sterke toename. Over de gehele periode van 28 jaar dat er konijnen geteld worden is er echter nog sprake van een matige afname. Er is binnen de duinen wel een groot verschil in het herstel (figuur 1). Op de wadden is over de periode dat hier geteld wordt sprake van een sterke toename. Het aantal telroutes is echter dusdanig gering (vijf) en de standaardfout relatief dusdanig groot (0,006) dat de trend voor de vaste landsduinen nauwelijks door de positieve ontwikkeling op de Wadden wordt beïnvloed en nagenoeg gelijk loopt met de trend voor de gehele Nederlandse kust. Daarbij zal ook een rol spelen dat de tellingen op de wadden nog niet zo lang plaatsvinden (figuur 2).

Ook in de vastelandsduinen is er duidelijk sprake van verschillende ontwikkelingen. Het blijkt dat in de duinen boven het Noordzeekanaal de konijnen het erg moeilijk hebben (matige afname). Terwijl in veel dungebieden ten zuiden van het kanaal de konijnen het veel beter doen (matige toename). Figuur 3 laat zien hoe verschillend die ontwikkeling

Figuur 1: Geïndexeerde aantalsontwikkeling van het konijn in de duinen van Nederland, op de wadden en in de vaste landsduinen in de periode 1984-2012.

Konijntellingen in de duinen (vervolg)

Figuur 2: Verdeling van het aantal getelde routes per jaar op het vaste land en op de wadden in de periode 1984-2012.

over een aantal gebieden is. Het konijn doet het op Berkheide (bij Wassenaar) erg goed, terwijl het aantal konijnen verder naar het noorden bij Bergen en in het Zwanenwater (bij Callantsoog) bedroevend laag is (tot 3% van de aantallen in 1984). Kijken we iets verder naar het noorden op Vlieland, dan is daar de

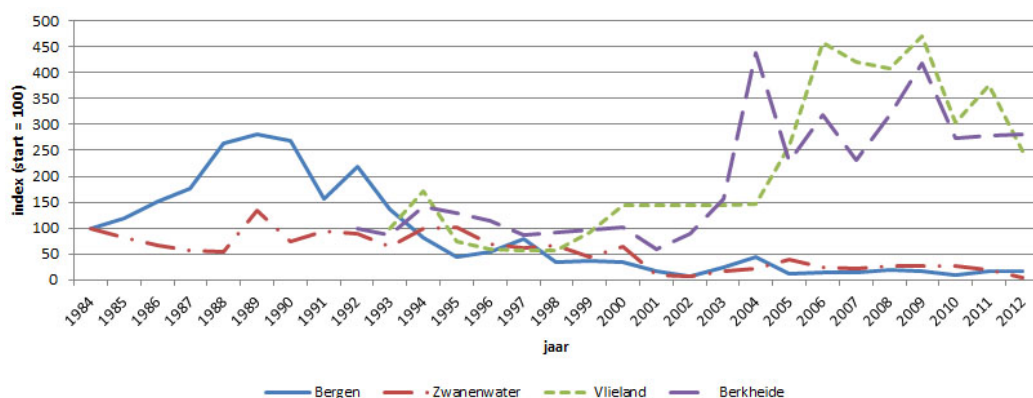
ontwikkeling weer goed te noemen (figuur 3).

Waarschijnlijk heeft het geconstateerde verschil in ontwikkeling te maken met regionale verschillen in de snelheid waarmee resistentie tegen ziekten ontstaat en verschillen in biotoop. Vooral in struikrijke en beboste delen van het duin zijn de aantallen konijnen nog steeds laag en treedt nauwelijks herstel op (figuur 4). Over de gehele periode vanaf 1984 is echter zowel in grazige duinen, beboste duinen en in een mix van deze biotopen nog sprake van een matige afname. De afname in bos heeft overigens wél een relatief grotere standaardfout (0,006) en is dus onzekerder.

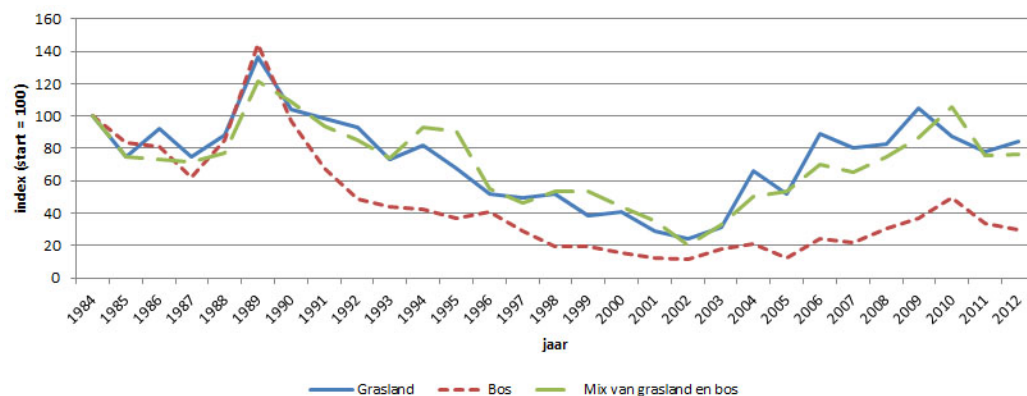
Konijnen in het binnenland

Voor zover bekend zijn er geen routes in het binnenland die op dezelfde wijze worden geteld als in de duinen. Toch hoor je af en toe anekdotische verhalen hoe plaatselijke ontwikkelingen in het binnenland verliepen.

Afgelopen winter werd er over konijnen gesproken met een bewoner van de Imbosch (tussen Apeldoorn en Arnhem). Deze persoon is hier opgegroeid en zijn vader was hier ooit boswachter. Hij vertelde dat tot in de vijftiger jaren van de vorige eeuw de heide- en grasvelden vergeven waren van de konijnen. Als er in de handen werd geklapt dan golfde het terrein van de huppelende konijnen. Een autotochtje naar Apeldoorn

Figuur 3: Geïndexeerde aantalsontwikkeling van het konijn in een aantal duingebieden in Nederland in de periode 1984-2012.

Figuur 4: Geïndexeerde aantalsontwikkeling van het konijn in verschillende biotopen in Nederland in de periode 1984-2012.

Konijntellingen in de duinen (vervolg)

resulteerde stevast in meerdere verkeerslachtoffers; ze waren gewoon niet te ontwijken. Daarna sloeg de myxomatose toe en tegen de eeuwwisseling was er niets meer van over. Het konijn werd hier zeer zeldzaam. Maar sinds de eeuwwisseling zitten er weer enkele konijnen en vanaf omstreeks 2006 worden het er jaarlijks meer. Overdag kun je rond zijn huis zo 40 konijnen in de kijker krijgen en 's avonds is dat aantal nog veel groter. Er zijn echter nog steeds delen op de Imbosch waar eind negentiger jaren nog konijnen in lage aantallen voorkwamen, maar nu niets meer zit.

Waarschijnlijk zullen deze delen bij voortzetting van de groei wel weer bezet worden.

De konijntellingen zijn onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het CBS levert een bijdrage aan het meetnet door de indexen te bepalen. Het Ministerie van Economische Zaken maakt het meetnet financieel mogelijk.

Vilmar Dijkstra & Tom van der Meij

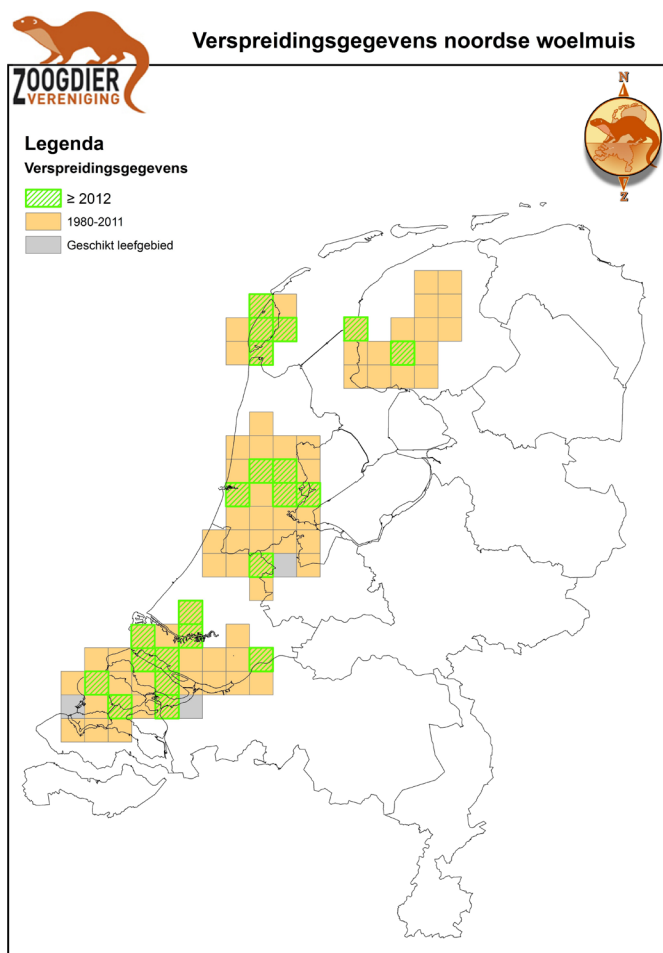
Noordse woelmuis en waterspitsmuis

Net als in de voorgaande jaren zijn weer een groot aantal gegevens van muizen en spitsmuizen aan onze database toegevoegd. De meeste afkomstig vanuit het braakbalonderzoek, aangevuld met data vanuit het onderzoek met inloopvallen, doodvondsten, zichtwaarnemingen, etc.

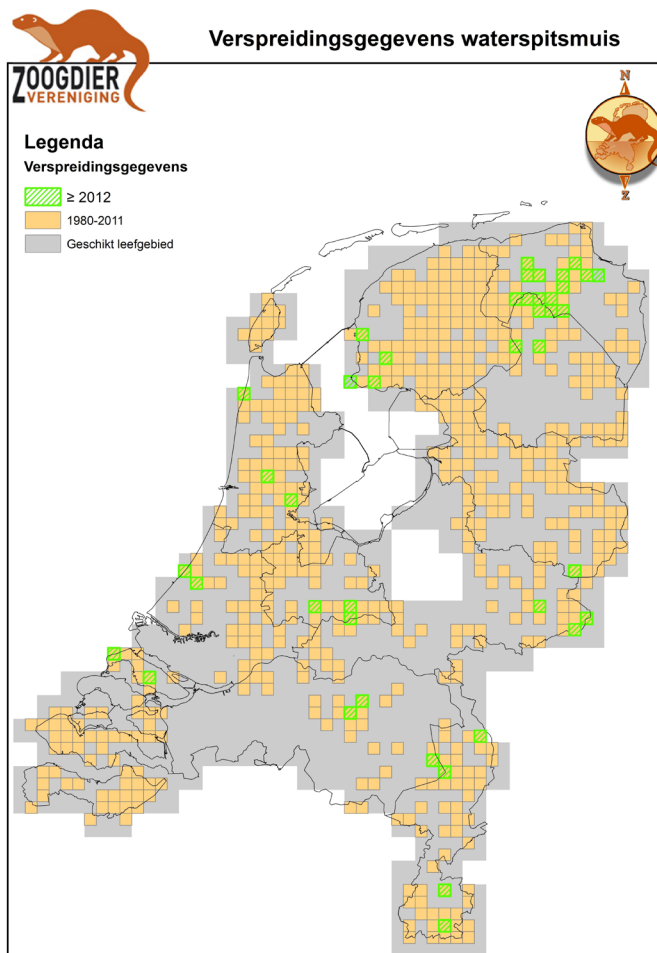
Hieronder zijn de resultaten weergegeven van seizoen 2012 en 2013 tot nu toe: data van noordse woelmuis (figuur 1) en waterspitsmuis (figuur 2) met als achtergrondinformatie de verspreidingsgegevens die

we uit het verleden kennen van deze soorten. 2013 is het tweede jaar van een nieuwe periode van zes jaar om de verspreiding van de verschillende soorten in beeld te krijgen. Onderstaande kaarten maken duidelijk vanuit welke hokken we in principe al gegevens hebben en vanuit welke we nog data proberen te verkrijgen om uiteindelijk in 2018 weer een zo compleet mogelijk beeld te krijgen over de gehele periode.

Dick Bekker

Figuur 1: Verspreidingsbeeld op 10x10 km van noordse woelmuis van seizoen 2012 en 2013 tot nu toe.

Figuur 2: Verspreidingsbeeld op 5x5 km van waterspitsmuis van seizoen 2012 en 2013 tot nu toe.

In het voorjaar van 2012 heeft de Zoogdierverseniging de opdracht van het ministerie van EL&I gekregen om verspreidingsgegevens over bever en otter te verzamelen. Ten behoeve van dit nieuwe meetnet is in 2011 een plan van aanpak opgesteld door de Zoogdierverseniging.

Fasering in opzet

In drie jaar tijd worden alle waterschappen benaderd om deel te nemen aan het verzamelen van bevergegevens en het doorgeven van ottersporen in nieuwe gebieden. In 2012 zijn zeventien waterschappen benaderd en allen hebben aangegeven mee te willen werken. Dit najaar zullen de laatste acht waterschappen benaderd worden.

Inventarisatie bever

Sporen van bever (vraatsporen, geurmerken, burchten, hollen, legers, dammen, beverkanalen) zijn doorgaans goed te herkennen en gemakkelijk te vinden. Een aantal leden van CaLutra volgt al enkele jaren 'hun bevers'. Daarnaast leveren de medewerkers van de waterschappen gegevens, want zij kunnen relatief eenvoudig en zonder grote tijdsinspanning achterhalen waar bevers voorkomen. Dat levert met name belangrijke aanvullingen op in gebieden waar momenteel geen goed overzicht van het voorkomen van de bever bestaat.

Inventarisatie otter

Hoe anders is dit voor de otter. De sporen van otter (vraatsporen, uitwerpselen, hollen, glijbanen) zijn doorgaans veel lastiger te vinden en herkennen dan sporen van bever. Bij de otter zou het de medewerkers van de waterschappen veel tijd kosten om een compleet beeld van de verspreiding binnen hun werkgebied te verkrijgen. De waterschapsmedewerker kan wel fungeren als 'waakhond' om te achterhalen of er überhaupt otters aanwezig zijn. Treft een medewerker sporen van otter aan op tot dan toe onbekende locaties, dan zal het waterschap de Zoogdierverseniging inlichten. De Zoogdierverseniging neemt vervolgens contact op met Calutra om met behulp van haar leden via gerichte inventarisatie duidelijk te krijgen van welk deel van een watersysteem de otters gebruik maken.

Ottercursus en handleiding

Om mensen te leren hoe ze ottersporen kunnen herkennen zijn in het voor- en najaar van 2012 vier ottercursussen gegeven door Freek Niewold. In totaal hebben bijna 90 personen deze cursus gevolgd. De belangstelling voor deze cursus is echter groter en het plan is om in het najaar van 2013 de laatste vier cursussen te geven.

Om ervoor te zorgen dat iedereen op de juiste

wijze inventariseert is in 2012 een handleiding samengesteld die te downloaden is op onze website.

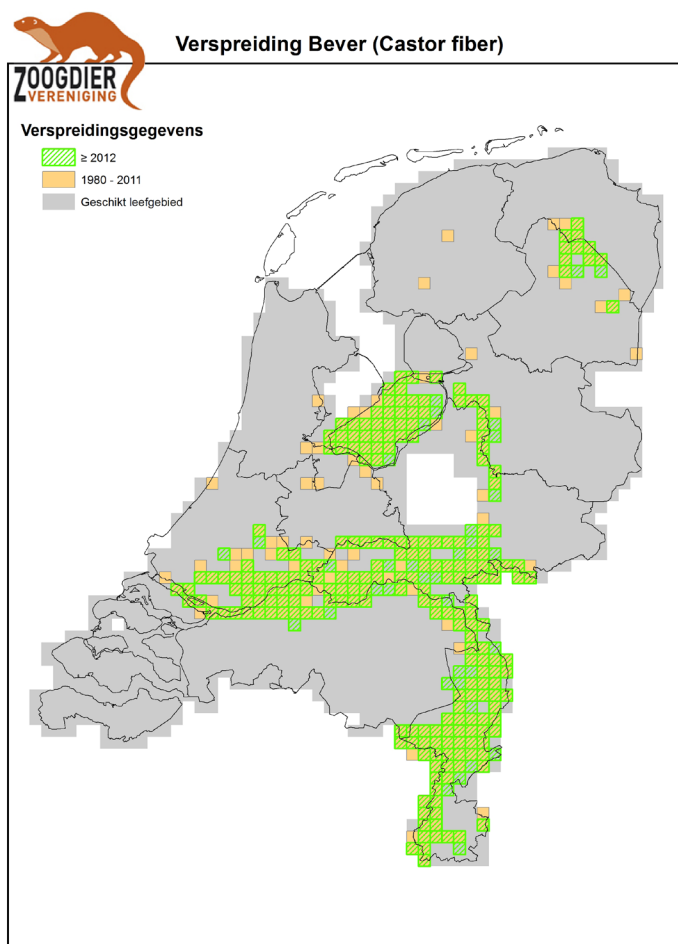
Verspreiding bever

In figuur 1 staat de verspreiding van de bever weergegeven op het niveau van 5x5 km-hok-niveau tot en met medio 2013. Het grootste deel van de bevers leeft in en rond de uitzetgebieden Biesbosch, Flevoland (ontsnapt vanaf 1991 en bijgezet in 1996), Limburgse Maasvallei (vanuit buitenland binnengezwommen vanaf 1992 en bijgezet in 2002/2004), Gelderse Poort (vanaf 1994), en Drenthe/Groningen (vanaf 2008). Vanuit deze uitzetgebieden wordt met name het rivierengebied bevolkt. In Limburg bezetten de bevers steeds meer beeksystemen.

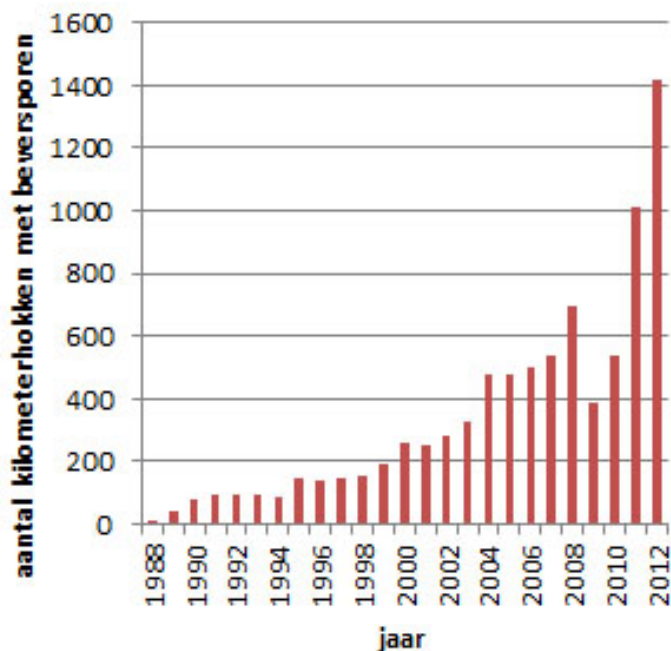
Het beeld wordt hier en daar enigszins vertekend, omdat er een enkel hok bij zit waar in slechts 1 jaar beversporen zijn gevonden (zie ook het verslag in de Telganger van oktober 2012).

De toename in het aantal kilometerhokken met beversporen is opvallend (figuur 2).

Daaruit komt goed naar voren dat de bever toeneemt in verspreiding. De dip in de jaren 2009 en 2010 heeft te maken met een verminderde opgave van hokken met beversporen en niet met een afname

Figuur 1: Verspreiding van bever 1988-medio 2013 op 5*5 km-hok niveau.

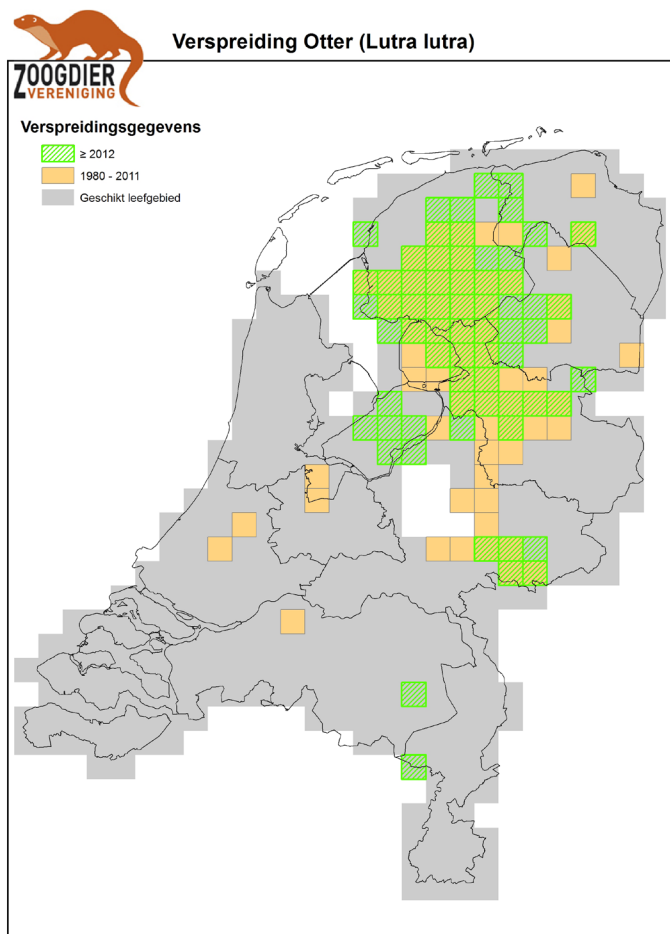

Figuur 2: Ontwikkeling in het aantal kilometerhokken in Nederland met beversporen in de periode 1988-2012.

in hokken met sporen. De start van het meetnet in 2012 (gegevens verzameld over 2011) is ook duidelijk herkenbaar. Vanwege de toename in het aantal hokken met sporen mag aangenomen worden dat ook het aantal dieren toeneemt. Aangezien in grote delen van Nederland nog geschikt habitat aanwezig is, wordt verwacht dat de groei in verspreiding (en dus aantallen) verder doorzet. Dankzij herinrichting van beeksystemen en natuurontwikkeling wordt het landschap zelfs steeds geschikter voor bevers.

Verspreiding otter

In figuur 3 staat de verspreiding van de otter weergegeven op het niveau van 10x10 km-hok-niveau van 2002 tot en met begin 2013. De otter werd aan het begin van deze eeuw uitgezet in het Fries/Overijssels plassengebied. Vanuit dit uitzetgebied bevolkt de otter in toenemende mate omliggende aangrenzende gebieden. Maar ook verder weg vestigen zich op kleine schaal uitgezette otters of nakomelingen van uitgezette otters. De meeste opvallende vestigingen zijn bij Doesburg, de Overijsselse Vecht, het Lauwersmeergebied en het Zuidlaardermeer. Drenthe en Flevoland worden inmiddels steeds verder bevolkt. Daarnaast duiken soms otters op grote afstand van het uitzetgebied op, zoals het in 2012 bij Lierop in Brabant doodgereden dier. In 2013 werd nog een otter bij Wijk en Aalburg gemeld, maar de beschrijving is vrij summier en de kans is groter dat het om een bever gaat. Deze soort komt in deze omgeving namelijk zeker voor.

Figuur 3: Verspreiding otter 2002-begin 2013 op 10*10 km-hok niveau.

Vervolg

De Zoogdierverseniging hoopt binnenkort de vervolgoopdracht te verkrijgen om dit meetnet verder op te bouwen. Aankomend jaar zal contact gelegd worden met de laatste acht waterschappen om deze bij het verspreidingonderzoek bever en otter te betrekken. Daarnaast worden er dit najaar opnieuw ottercursussen gegeven om vrijwilligers op te leiden. Mocht je zin en in de winter tijd hebben om deel te nemen om dit magnifieke dier in kaart te brengen, meld je dan aan via onze website.

Zonder de hulp van de vrijwilligers van Calutra en de medewerkers van de deelnemende waterschappen is dit meetnet niet mogelijk. De Zoogdierverseniging wil hen allen van harte danken voor hun inzet en hopen dat zij daarmee nog vele jaren met veel plezier door zullen gaan.

Het meetnet Verspreidingonderzoek Bever & Otter is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het Ministerie van Economie Zaken maakt het meetnet financieel mogelijk.

Vilmar Dijkstra

Jaarlijks worden in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring door vrijwilligers hazelmuisnesten geteld. De nesten zijn indicatief voor aantallen dieren, zodat we aan de hand van die tellingen kunnen volgen hoe het met de hazelmuispopulatie in Nederland gaat. Binnen ons land komen alleen in Zuid-Limburg nog hazelmuizen voor. De hazelmuis doet het vrij goed, maar had in 2012 een terugval.

Tegenvallend 2012

Vanaf half september tot half november 2012 zijn er door 12 vrijwilligers 20 transecten (bestaande uit 41 deeltransecten) gecontroleerd op de aanwezigheid van hazelmuisnesten.

In tegenstelling tot 2011, toen het voor de hazelmuizen in Zuid-Limburg een relatief goed jaar was (soort is nog steeds erg zeldzaam en bedreigd), is 2012 een slecht jaar geweest. In 2011 waren er volop vruchten en noten en zijn ook veel nesten van hazelmuizen gevonden. In 2012 waren nesten van hazelmuizen moeilijk te vinden of zelfs volledig afwezig. De index, die in 2011 het hoge niveau van 2007 haalde, laat in 2012 dan ook een flinke terugval zien (figuur 1): de index is meer dan gehalveerd.

Een oorzaak zou de natte zomer kunnen zijn en (als gevolg daarvan?) het gebrek aan vruchten en noten, dus weinig voedsel voor de hazelmuis. Er zijn wel degelijk nesten gevonden maar in lagere aantallen. Echter, ondanks de teleurstellende aantallen in 2012, is de hazelmuis sinds 1992 sterk toegenomen, maar zeker niet uit de gevarenzone. Dankzij beschermingsmaatregelen groeit de populatie,

waardoor 'slechte' jaren zoals in 2012 toch 'overbrugd' kunnen worden. Voor 2013 is de verwachting gunstig. In het veld worden veel bes- en vruchtdragende bomen en struikenesignaleerd, wat hopelijk een positief effect zal hebben op de aantallen hazelmuizen die dit najaar geteld gaan worden.

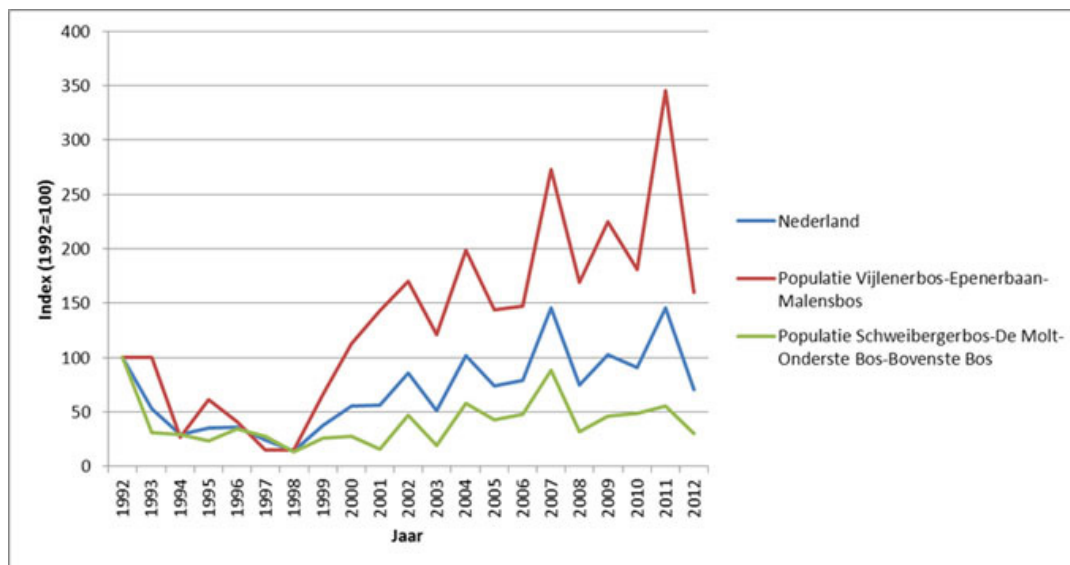
Drielanden-park project

Het belang van het NEM Meetnet Hazelmuis wordt nog eens benadrukt door de resultaten van het 3-landen-park-project (www.3landenpark.eu). Een grensoverschrijdend project van (organisaties uit) Nederland, België en aangrenzend Duitsland om landschap, cultuurhistorie en bijvoorbeeld recreatie te versterken. Binnen dit INTERREG-project is ook volop naar de Hazelmuis gekeken om de grensoverschrijdende populatie in dit gebied te versterken.

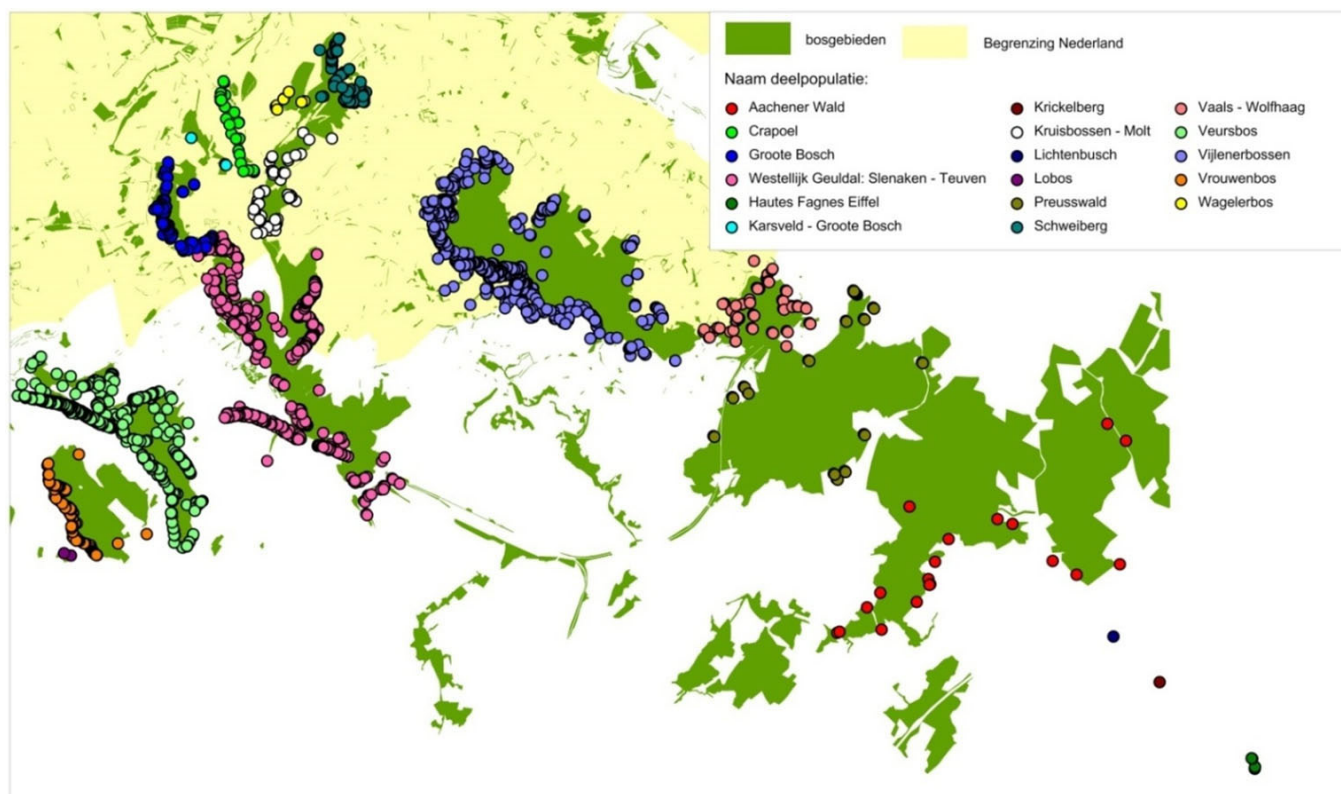
Zo zijn bijvoorbeeld de nest-gegevens uit het NEM gebruikt voor evaluatie van beheer-maatregelen, en voor het bepalen van de populatiegrootte. Uit deze analyse blijkt dat er een sterk (correlatief) verband bestaat tussen de populatiegrootte en de aanwezige genetische variatie in de (lokale) populaties. Het Vijlenerbos-complex herbergt een relatief grote populatie Hazelmuizen, met een brede genetische basis, terwijl de bossen ten westen van de Geul (figuur 2) slechts kleine populaties herbergen die bovendien versnipperd zijn. De genetische variatie lijkt daar vooral lokaal aanwezig te zijn in kleine bosjes.

Verschillen tussen deelgebieden

Bekijken we de NEM populatie-trend van de populatie Hazelmuizen in beide Nederlandse deelgebieden

Figuur 1: Populatie-ontwikkeling van de Hazelmuis in Nederland, opgesplitst voor de populatie ten oosten van de Geul (Vijlenerbos-complex) en ten westen van de Geul (Schweibergerbos, De Molt, Onderste Bos, Bovenste Bos). De populatie vertoont een sterke toename sinds het begin van de tellingen (1992=100).

Figuur 2: Overzichtskaart van de (deel) populaties Hazelmuisen in Zuid-Limburg en aangrenzend Voeren (België). Rechts het Vijlenerbos en een stukje van het Aachenerwald, in het midden het Schweibergbos, De Molt, Onderste en Bovenste Bos en links het Vlaamse Veursbos en het Vrouwenbos. De populaties van het Schweibergbos, De Molt, Onderste en Bovenste Bos zijn versnipperd en klein (kaart afkomstig uit Herstelplan voor de hazelmuis in het Drielandenpark, deelrapport nummer 4).

apart van elkaar (figuur 1) dan is duidelijk te zien dat de oostelijke populatie (Vijlenerbos) het al jaren (veel) beter doet dan de populatie ten westen van de Geul. Het advies vanuit het NEM Meetnet Hazelmuis en het 3-landen-park project is dan ook eenduidig. Beheermaatregelen ten gunste van de Hazelmuis zijn hard nodig in de bossen ten westen van de Geul (Schweibergbos, De Molt, Onderste en Bovenste Bos). De soort heeft het daar moeilijk (lage aantallen, géén toename te zien in meetnet, versnippering van leefgebied, lage genetische variatie in lokale populaties). Het nemen van beheermaatregelen, zoals het creëren van structuurrijke bosranden en het verbinden van de gebieden door het aanleggen van houtwallen en bosjes, zou de Hazelmuis in deze bosjes flink vooruit kunnen helpen (zoals blijkt uit de trend in de Vijlenerbossen waar wel maatregelen zijn genomen).

Nestbuizen

De nestbuizen die vorig jaar zijn opgehangen in het kader van het 3-landen-park-project zijn weer opgeruimd. De nestbuizen waren opgehangen om snel en gemakkelijk de aanwezigheid van hazelmuis aan te tonen (zoeken naar nesten is erg arbeidsintensief). Op diverse plekken waar nestbuizen zijn opgehangen werden inderdaad hazelmuis gevonden, maar er zijn ook enkele nadelen van het gebruik van nestbuizen

aan het licht gekomen. Nestbuizen blijken in weer-en-wind behoorlijk kwetsbaar, waardoor buizen uit elkaar vallen en niet bewoond kunnen worden door Hazelmuisen. Ook (onbedoeld) vandalisme komt voor, waardoor buizen verdwijnen of ongeschikt raken. Ondanks dat nestbuizen een eenvoudige(re) manier zijn om hazelmuisen te monitoren, houden we daarom voorlopig vast aan de vertrouwde wijze van tellen: nesten in de natuurlijke vegetatie. In Vlaanderen doet Natuurpunt (Goede Verbeyleen met collega's) overigens uitgebreid onderzoek naar de betrouwbaarheid en de vergelijkbaarheid van verschillende methodieken (natuurlijke nesten, nestbuizen en nestkasten). Als de resultaten daarvan bekend zijn, dan zal daar zeker meer over te lezen zijn in de Telganger.

Samenwerking en dankwoord

Voor de bescherming van de Hazelmuis in Limburg werkt de Zoogdiervereniging nauw samen met andere organisaties: Dienst Landelijk Gebied (DLG), de provincie Limburg, Adviesbureau Natuurbalans, Stichting Ark, Natuurpunt Studie (Vlaanderen) en het IKL. Bureau Natuurbalans gaf toestemming voor gebruik van figuur 2, waarvoor dank.

Maurice La Haye, Neeltje Huizenga, Tom van der Meij

Vleermuis transecttellingen

Eind 2012 is de Zoogdierverseniging in opdracht van het Ministerie van EZ gestart met een pilot voor een nieuw meetnet: NEM Vleermuis Transecttellingen (voorheen: Overige vleermuizen). Deze tellingen moeten informatie gaan geven over de populatieontwikkeling van vier soorten vleermuizen die we tot nu toe in andere projecten nog niet goed konden volgen. Uitgangspunt was automatische detectie van vleermuizen tijdens het rijden van transecten met de auto. Voor het project is in eerste instantie getest welk type automatische detector zal worden ingezet. Uiteindelijk is dit de Batlogger geworden. Met vier teams zijn hiervoor testrondes gereden in april 2013. Hierin is de methode van het uitzetten en rijden van transecten met de auto uitgetest en verbeterd. Tot slot is ervaring opgedaan met de analyse van de opgenomen vleermuisgeluiden en is een webportal gebouwd voor het uploaden van de data per ronde. In juli en augustus 2013 zijn door de vier teams de eerste 'echte' transecten gereden in de periode waarin we voortaan deze tellingen willen doen. Al met al hebben we, samen met de betrokken vrijwilligers, in een jaar tijd een nieuw meetnet vorm gegeven. Met de resultaten van zomer 2013 zijn de eerste data verzameld voor 'nieuwe' trends van Laatzvlieger, Rosse vleermuis, Gewone en Ruige dwergvleermuis, waar het meetnet in eerste instantie voor is bedoeld. Maar de routes zijn ook bedoeld om verspreidingsinformatie van deze en andere soorten te verkrijgen. Met de opgedane ervaringen gaan we het meetnet verder verbeteren en uitbreiden, zodat in 2014 méér transecten gereden kunnen worden en uiteindelijk een representatief landsdekkend meetnet tot stand komt.

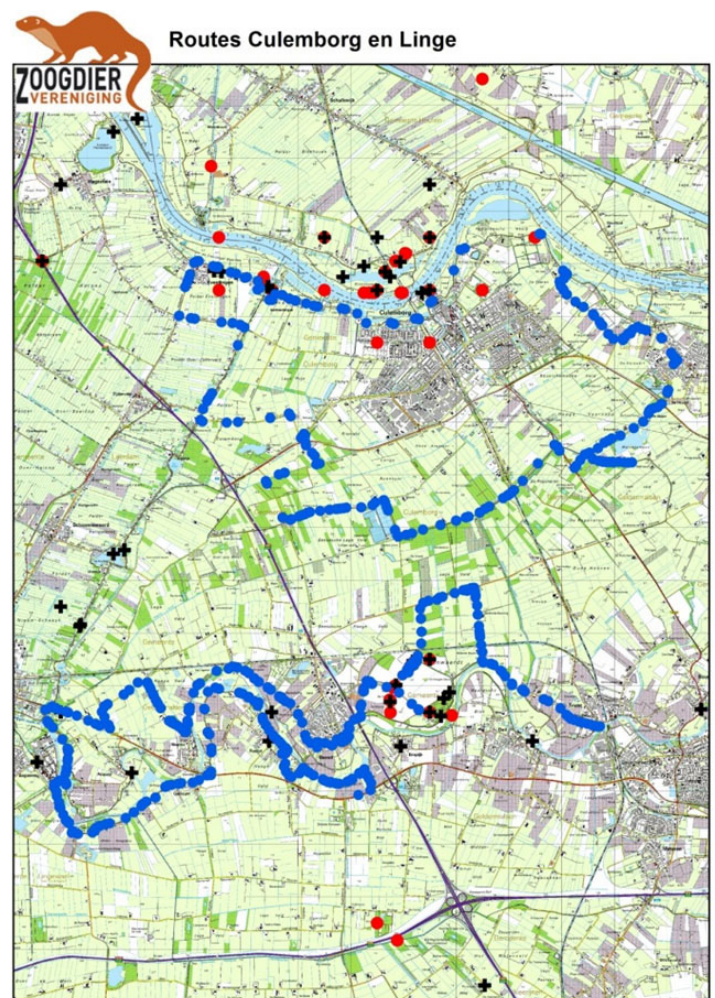
Testrondes voorjaar 2013

Bij het zoeken naar deelnemers en teams voor de testrondes is voorrang gegeven aan geïnteresseerden die in een gebied wonen waar Rosse vleermuis en Laatzvlieger te verwachten zijn. Routes rijden in kerngebieden van die soorten geldt immers als een belangrijke strategie om voldoende individuen van deze soorten op te pikken om een trendberekening mogelijk te maken.

In totaal hebben 25 vrijwilligers in 4 teams deelgenomen: Noord-Holland (9), Leiden (6), Culemborg (6) en Leusden (4). Figuur 1 geeft een idee van de verreden transecten. Elk team heeft in de testronde in het voorjaar 2 routes steeds 2 maal gereden. In de zomer is dit herhaald en uitgebreid met een derde route, die eveneens twee maal werd gereden.

Resultaten testrondes

Tijdens de testrondes zijn 7 vleermuissoorten waargenomen (tabel 1). Bij goed weer werden globaal tussen de 40 en 110 en gewone dwergvleermuizen en

Figuur 1: Routes pilotgroep Culemborg.

- Blauwe stippen: route op basis van gegenereerde bestanden van de datalogger.
- Zwarte plussen: de reeds bekende waarnemingen van laatzvlieger vanaf 2000.
- Rode stippen: de reeds bekende waarnemingen van rosse vleermuis vanaf 2000.

tussen de 15 en 90 ruige dwergvleermuizen gehoord. Dat is ruim voldoende voor het uiteindelijk kunnen berekenen van trends. Voor deze soorten bestonden daarover ook weinig zorgen.

Van laatzvlieger en rosse vleermuis zijn, vooral bij goed weer, tussen 5 en 18 waarnemingen gedaan. Dat is positief in verband met het kunnen maken van een trend voor die soorten. Daarbij moet worden aangetekend het voor die soorten relatief vroeg in het seizoen was en 2013 een relatief koud voorjaar kende. In tabel 1 zijn de tijdstippen van waarnemen niet weergegeven. De data laten echter zien dat de meeste waarnemingen van laatzvlieger, rosse vleermuis en tweekleurige vleermuis vroeg in de avond zijn gedaan. Dit ondersteunt het idee om voor de rosse vleermuis rond zonsondergang te starten.

Voor alle soorten samen geldt dat de Batlogger (groep met FG) voor alle geldige rondes beter scoort dan de Echometer.

Vleermuis transecttellingen (vervolg)

	Ronde1		Ronde 2		Totaal BL	Totaal EM
	BL	EM	BL	EM		
Meervleermuis	5	4	4	3	9	7
Watervleermuis	1	1	4	4	5	5
Laatvlieger	24	13	8	2	32	15
Rosse vleermuis	45	24	9	2	54	26
Tweekleurige vleermuis	6	2	2	0	8	2
<i>Lv/Rv/Tv</i>	<i>0</i>	<i>7</i>	<i>2</i>	<i>6</i>	<i>2</i>	<i>13</i>
Ruige dwergvleermuis	212	111	60	33	272	144
Gewone dwergvleermuis	508	313	331	237	839	550
totaal	801	475	420	287	1221	762

Tabel 1: Resultaten testrondes. BL = Batlogger, EM = Echometer.

Vervolg

Zoals gezegd zijn in september 2013 de eerste 'echte' transecten gereden in de tijd van het jaar, waarin deze in het vervolg gereden gaan worden. Dit is wederom met de vier 'testteams' gebeurd. Vanaf 2014 willen we het aantal teams gestaag gaan uitbreiden. Hoe precies en waar in Nederland, bepalen we eind 2013. Als je mee wilt doen, houdt dan de website van de Zoogdiervereniging goed in de gaten, daar zal deze informatie worden aangegeven. In het voorjaar van 2014 zal een instructieweekend worden georganiseerd voor de nieuwe teams. Het is van belang dat deelnemers over een auto kunnen

beschikken en in teamverband (tenminste 6 personen) kunnen opereren. Tussen half juli en 1 september moeten deze teams minimaal 3 transecten (niet overlappende routes) 2x gaan rijden, bij goed weer. De Zoogdiervereniging zal in overleg met het CBS ook verkennen, of andersoortige transecten (fiets, boot, lopend) zinvol zijn voor andere soorten. Een belangrijk voordeel daarvan is dat we daarmee ook op plekken kunnen komen waar je met de auto niet kunt komen. Alle vrijwilligers in de testteams worden hierbij hartelijk bedankt voor hun inzet!

Hans Hollander en Tom van der Meij

Foto: Gewone dwergvleermuizen bij hun verblijfplaats. / © Bernadette van Noort

Elke winter kruipt een groot aantal tellers in bunkers, ijskelders en groeven om daarin de overwinterende vleermuizen op naam te brengen en te tellen. Dankzij die tellingen is het mogelijk om veranderingen in de populatie van zeven vleermuissoorten te volgen. Deze zeven soorten nemen landelijk allemaal in aantal toe.

Het bestand van het meetnet omvat tellingen vanaf winter 1942/1943, maar vanaf 1985/1986 worden de overwinteringobjecten landelijk op een vergelijkbare wijze geteld. Het is daarmee een van de langst bestaande meetnetten in het NEM.

Aantal bezochte verblijven en getelde vleermuizen

Het verzamelen van alle telgegevens kost altijd veel tijd en vóórdat het laatste staartje aan gegevens binnen is, gaat er soms méér dan een jaar overheen. Ook voor de tellingen van de winter 2012/2013 ontbreken nog steeds wat telgegevens. Dat is enigszins terug te vinden in figuur 1 waarin te zien is dat voor met name het laatste jaar het aantal getelde verblijven afgenomen lijkt te zijn. Als alle gegevens geleverd en verwerkt zijn, zal er waarschijnlijk eerder sprake zijn van een verdere toename in het aantal getelde verblijven. Opvallend is dat nu al een record aantal vleermuizen is geteld. In de winter 2012/2013 werden ruim 17.500 vleermuizen geteld, terwijl de voorgaande vijf winters in pakweg 1.100 verblijven ongeveer 15.000 vleermuizen werden geteld. Waarschijnlijk is dat toch een effect van de lange koude winter.

De verblijven liggen over geheel Nederland verspreid (figuur 2). In principe worden alle verblijven die bekend zijn en waar vleermuizen overwinteren jaarlijks geteld. In de praktijk worden verblijven uiteraard wel eens overgeslagen, maar bij het bepalen van de jaarcijfers wordt daar rekening mee gehouden door in dat geval onbrekende waarden bij te schatten.

Een steeds kleiner wordend deel van de gegevens kan helaas niet gebruikt worden om de indexen te bepalen. Verblijven die in een bepaald jaar onvolledig, onnauwkeurig of buiten de telperiode werden geteld, zijn voor dat jaar in de analyses als onbrekende waarden behandeld. De sterke toename van het aantal getelde verblijven vanaf 2004 wordt deels veroorzaakt door het opsplitsen van clusters van verblijven in afzonderlijke objecten. Dit is gedaan om bij onvolledige of onnauwkeurige tellingen niet gelijk de tellingen van het hele cluster van verblijven te moeten weglaten, maar alleen dát deel waarin de tellingen onvolledig of onnauwkeurig zijn. Op die manier wordt een zo groot mogelijk deel van de gegevens benut. Ook ná 2004 is overigens nog wel een reële toename van winterverblijven die nog niet eerder getelde waren.

Verdeling van de soorten

In figuur 3 wordt weergegeven hoe de laatste vijf jaar de verdeling is van het aantal getelde vleermuizen over de verschillende soorten. Soorten die zeer weinig in deze winterverblijven worden aangetroffen (laatvlieger, Bechsteins vleermuis en rosse vleermuis) zijn hieruit weggelaten. Direct valt op dat de watervleermuis het overgrote deel van het aantal getelde vleermuizen uitmaakt (42%). Gevolgd door baardvleermuizen (20%) en franjestaart (19%). In de loop der jaren is deze verdeling wel veranderd, doordat de populaties van de verschillende soorten niet allemaal even hard toenemen. Zo neemt het aandeel watervleermuizen langzamerhand af en groeit het aandeel grootoren en vooral franjestaart. Als de sterke toename van de franjestaart doorgaat, dan zal deze soort binnen enkele jaren de baardvleermuizen in getelde aantallen inhalen. Geen van deze soorten neemt overigens in aantal af.

Het aantal vleermuizen per provincie

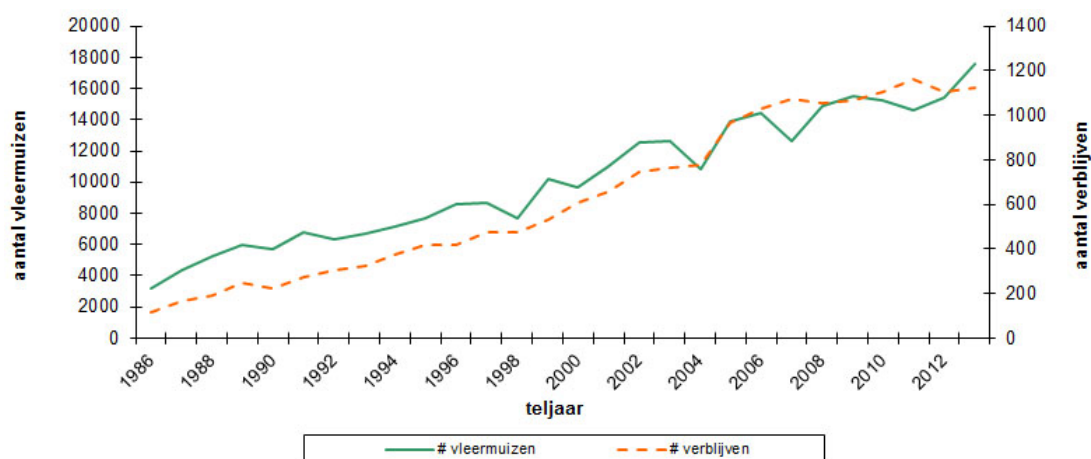
De gegevens van de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Gelderland, Utrecht, Zuid-Holland, Zeeland, en Noord-Brabant, zijn (nagenoeg) compleet geleverd. Bij deze provincies is een beeld te verkrijgen hoe het globaal met de vleermuizen is gesteld (zie figuur 4). Voor deze provincies geldt dat de getelde aantallen vleermuizen nagenoeg allemaal toenemen of redelijk stabiel zijn. Uitzondering is Drenthe; daar is het aantal vleermuizen gedaald door een flinke afname in de kelder bij Westerbork. In Limburg konden dankzij uitgevoerde veiligheidskeuringen diverse groeven weer geteld en dat heeft gelijk een positief effect op het aantal getelde vleermuizen.

Van de provincies Overijssel, Noord-Holland, Limburg en Flevoland ontbreekt nog een (aanzienlijk) deel van de tellingen. We hopen deze gegevens op korte termijn alsnog te ontvangen.

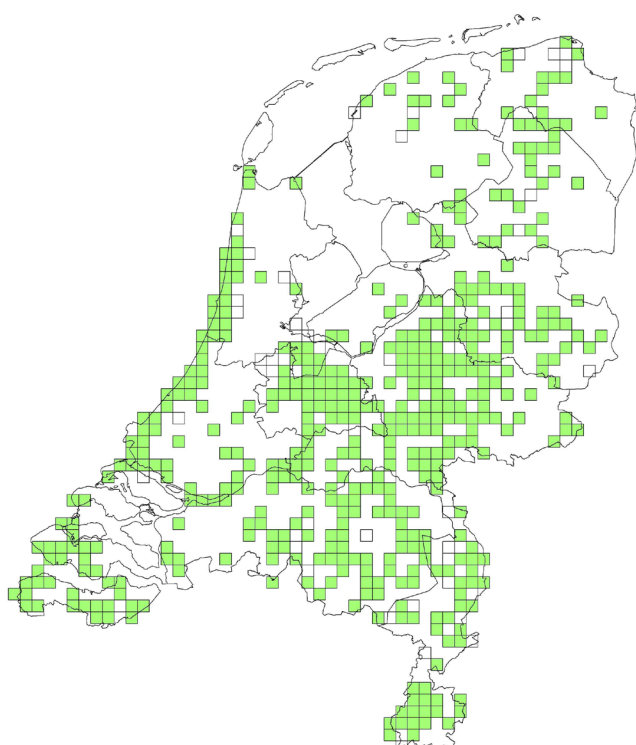
Indexen

Indexen en trends worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek berekend met het programma TRIM. Dit programma produceert voor elk teljaar een indexcijfer, waarbij een bepaald jaar (bij de wintertellingen 1986) op 100% wordt gesteld. Ook berekent TRIM lineaire trendwaarden die de gemiddelde toe- of afname over reeksen van teljaren weergeeft. Met behulp van deze trendwaarde wordt verder bepaald in hoeverre de veranderingen in de populatie van de soort in een bepaalde periode vallen in de categorieën sterke afname, matige afname, stabiel, matige toename en sterke toename. Soms is het niet mogelijk een significante trend te berekenen, bijvoorbeeld omdat de aantallen getelde dieren sterk fluctueren. We noemen de trend dan "onzeker".

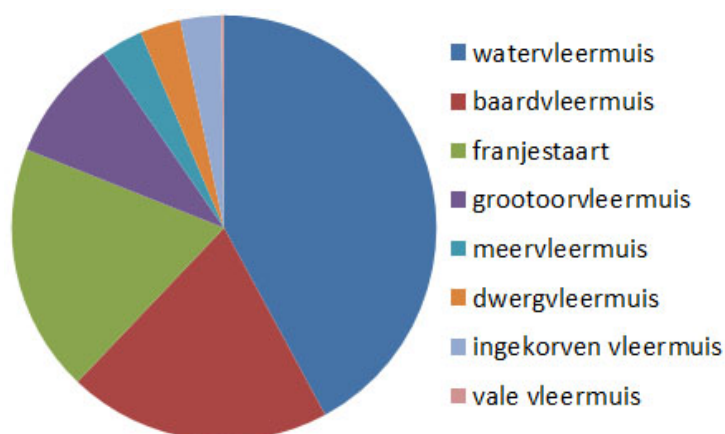
Vleermuis wintertellingen (vervolg)

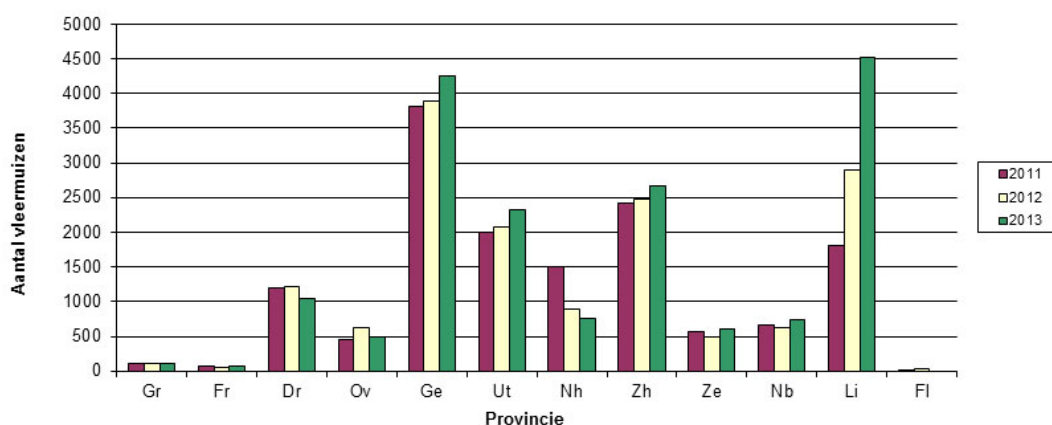
Figuur 1: Het aantal in de bestanden opgenomen getelde verblijven en vleermuizen in Nederland in de periode 1986-2013.

Figuur 2: Ligging van de verblijven waarvan gegevens van vleermuistellingen in de winter zijn ontvangen over de periode 1986-2013 (gegevens vóór 2000, groen hokje gegevens vanaf 2000).

Figuur 3: De verdeling van de belangrijkste vleermuissoorten geteld tijdens de wintertellingen over de periode 2009-2013.

Figuur 4: Het getelde aantal vleermuizen per provincie in de periode 2011-2013. Let wel: dit staat niet gelijk aan de populatietrend!

Vleermuis wintertellingen (vervolg)

De ontwikkelingen per soort

De franjestaart en de ingekorven vleermuis laten de laatste jaren nog steeds een toename zien in het aantal getelde vleermuizen (figuur 5a). Ook in figuur 6, waar de indexen van deze soorten worden weergegeven, is te zien dat de toename van de populaties gewoon doorgaat. Voor beide soorten geldt dat de trend voor Nederland een sterke toename is. Provinciaal zijn er bij de franjestaart weinig verschillen. In nagenoeg alle provincies is er sprake van een sterke toename. Uitzonderingen zijn Groningen, waar de trend onzeker is, en Zuid-Holland en Zeeland waar de trend een matige toename is.

Ook van de baardvleermuizen en de vale vleermuis wordt afgelopen winters een stijgend aantal dieren geteld (figuur 5). Dat betekent echter niet dat de indexen in gelijke tred oplopen (figuur 7). Wel is er voor Nederland nog steeds sprake van een matige toename.

In de meeste provincies is er voor de baardvleermuizen sprake van een matige toename. In Drenthe en Zuid-Holland zelfs van een sterke toename. Het is overigens wel opvallend dat afgelopen winter het aantal baardvleermuizen in de beroemde kelder in Drenthe voor het eerst sinds 2008 is afgenomen en wel met ruim 200 dieren. In Zeeland is de populatie stabiel en in Groningen onzeker. De getelde aantallen bij de grootoren laten zoals gewoonlijk een wisselend aantal zien. Wat ook in de indexen is terug te zien, maar ook hier is de landelijke trend een matige toename. In de meeste provincies is eveneens sprake van een matige toename. Uitzonderingen zijn Noord-Brabant en Overijssel met een sterke toename en Limburg met een stabiele populatie. In Groningen, Friesland en Flevoland is de trend onzeker.

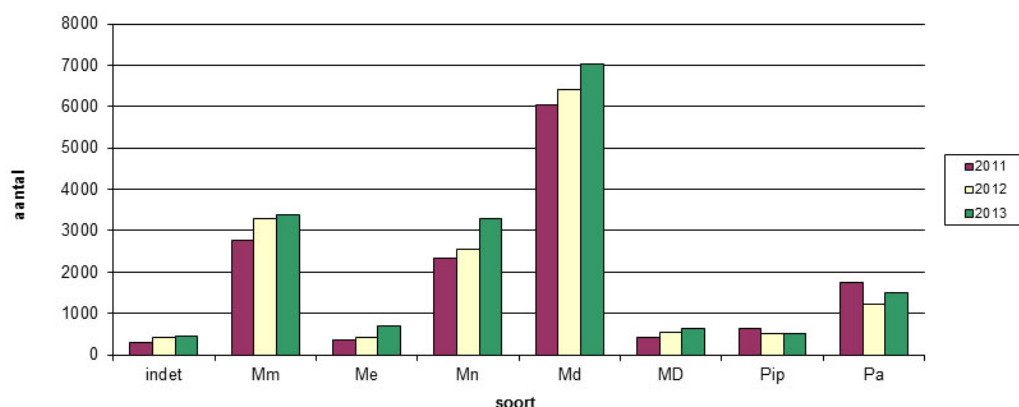
Ook de water- en meervleermuis laten de laatste jaren toenemende getelde aantallen zien (figuur 5). Voor de meervleermuis is dit duidelijk terug

te vinden in een toename in de indexen (figuur 8), maar de watervleermuis blijft in de toename achter. Voor beide soorten geldt dat de landelijke trend een matige toename is. Bij de watervleermuis is er voor de meeste provincies eveneens sprake van een matige toename. In Drenthe en Overijssel zelfs een sterke toename. In Groningen en Friesland is de trend onzeker. Opvallend genoeg is de trend in Limburg juist een matige afname. Voor de meervleermuis is er in Noord-Holland en Limburg sprake van een matige toename en in Gelderland en Zuid-Holland zelfs van een sterke toename. In de andere provincies overwinteren te weinig dieren om uitspraken te kunnen doen.

Natura2000 gebieden

Er zijn drie vleermuissoorten waarvoor speciale Natura2000 gebieden zijn aangemeld, dat zijn de ingekorven-, vale- en meervleermuis. De ingekorven vleermuis neemt in nagenoeg alle Natura2000 gebieden waar de soort voorkomt (Zuid-Limburg) sterk toe. Alleen in groeven in het Savelsbos is de toename minder sterk, daar is nog steeds 'slechts' sprake van een matige toename. De vale vleermuis neemt in de Pietersberg sterk toe en in het Geuldal matig toe. In het Savelsbos en de Bemelerberg is de trend onzeker. De meervleermuis is in Limburg stabiel in het Savelsbos, de Pietersberg en de Bemelerberg. In het Geuldal neemt hij echter matig toe. Ook in het duingebied Meijendel en op de Veluwe is er sprake van een matige toename.

Geconcludeerd kan worden dat de zeven soorten die met dit meetnet gevolgd kunnen worden, een positieve ontwikkeling laten zien. Wat de oorzaken daarvan zijn is minder duidelijk. Het lijkt aannemelijk dat het warmer wordende klimaat daar een rol bij speelt, maar het herstel van de populatie zette al in voordat het klimaat warmer werd. Het idee is dat het eerste herstel plaatsvond dankzij de veranderingen in het gebruik van insecticiden.

Figuur 5a: Het getelde aantal vleermuizen per soort in de periode 2011/2013 (afkortingen; indet=ongedetermineerd; Mm=baardvleermuizen; Me=ingekorven vleermuis; Mn=franjestaart; Md=watervleermuis; MD=meervleermuis; Pip=dwergvleermuizen; Pa=grootoorvleermuizen).

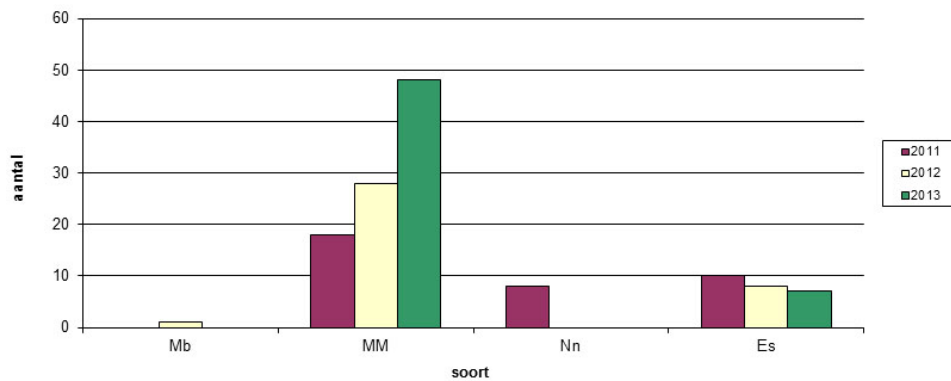
Vleermuis wintertellingen (vervolg)

Zonder de hulp van de vrijwilligers die de tellingen uitvoeren en de gegevens verwerken is dit meetnet niet mogelijk. Wij willen hen allen van harte danken.

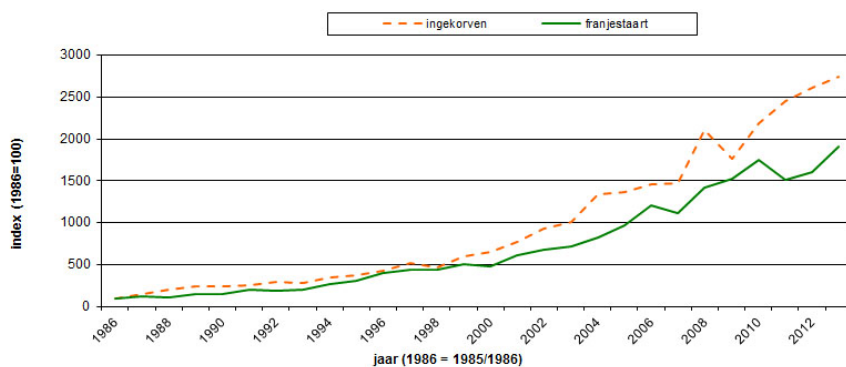
Het meetnet Wintertellingen vleermuizen is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM).

Het CBS levert een bijdrage aan het meetnet door de indexen en trends te bepalen. Het Ministerie van Economische Zaken maakt het meetnet financieel mogelijk.

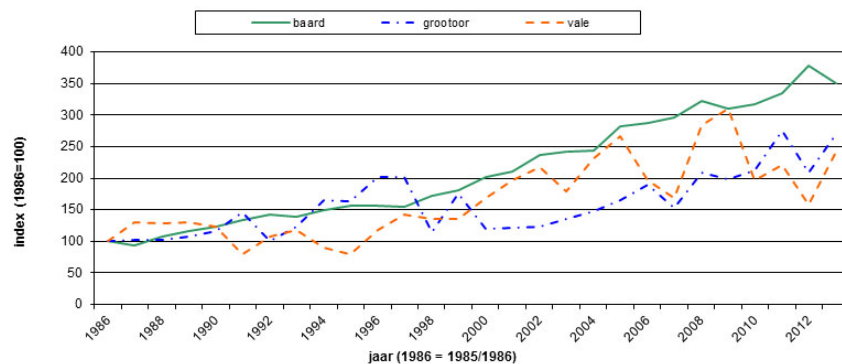
Vilmar Dijkstra & Tom van der Meij

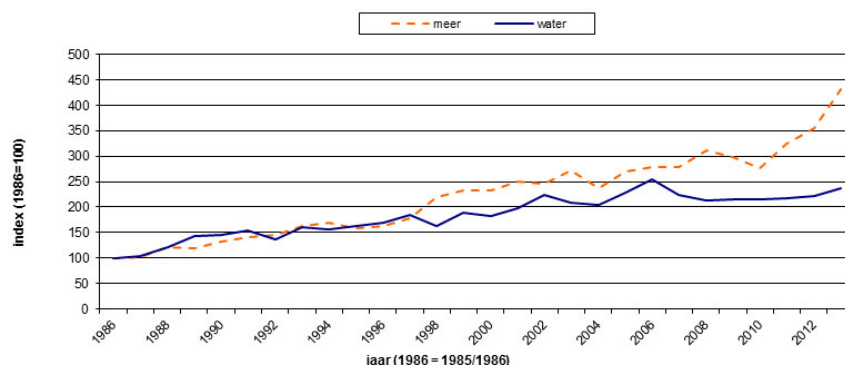
Figuur 5b: Het getelde aantal vleermuizen per soort in de periode 2011/2013 (afkortingen; Mb=Bechstein's vleermuis, MM=vale vleermuis, Nn=rosse vleermuis, Es=laatvlieger).

Figuur 6: Index aantalontwikkeling van de franjestaart en de ingekorven vleermuis in de periode 1986-2013.

Figuur 7: Index aantalontwikkeling van de baard-, grootoor en vale vleermuis in de periode 1986-2013.

Figuur 8: Index aantalontwikkeling van de meer- en de watervleermuis in de periode 1986-2013.

In 2007 is het project Zoldertellingen van vleermuizen gestart. Dit project is in hoofdzaak gericht op de aantalsmonitoring van twee soorten die zomers op zolders verblijven: ingekorven vleermuis en grijze grootoorvleermuis. Als "bijvangst" worden ook laatvliegers, gewone grootoorvleermuizen en andere soorten aangetroffen. De gegevens daarvan worden gebruikt om een verspreidingbeeld te krijgen van die soorten. Vrijwilligers van Zoogdiervereniging en provinciale vleermuiswerkgroepen bezoeken éénmaal per zomer zolders en tellen de daar aangetroffen vleermuizen.

Het meetnet maakt daarnaast dankbaar gebruik van de tellingen van grijze grootoor en ingekorven vleermuis die in Limburg zijn uitgevoerd voordat het meetnet officieel van start ging.

In de vorige Telganger (voorjaar 2013) is de verspreiding van de vleermuizen over de periode 2010-2012 besproken. Onderstaand worden de getelde aantallen weergegeven en de indexen en trend van de grijze grootoorvleermuis en ingekorven vleermuis.

Zolders jaarlijks bezoeken?

Zolders waarop de grijze grootoor en ingekorven vleermuis worden aangetroffen kunnen het best jaarlijks bezocht worden om kwalitatief goede gegevens te verzamelen voor het monitoren van de aantallen. Andere zolders kunnen eens in de drie tot vijf jaar worden bezocht om een goed beeld te verkrijgen van de verspreiding.

Aantal bezochte objecten en getelde vleermuizen

Inmiddels worden in nagenoeg alle provincies zoldertellingen uitgevoerd. Nog niet alle tellingen zijn echter ontvangen. In figuur 1 is het aantal getelde verblijven en vleermuizen aangegeven waarvan gegevens zijn ontvangen. Het aantal getelde objecten en vleermuizen schommelt door de jaren heen. Dat heeft bij het aantal getelde vleermuizen met name te maken met het systeem dat zolders waar geen grijze grootoren of ingekorven vleermuizen worden aangetroffen niet jaarlijks geteld behoeven te worden. Bij het aantal getelde verblijven worden die schommelingen veroorzaakt door gerichte acties die af en toe plaatsvinden om grote aantallen verblijven te controleren op het voorkomen van vleermuizen. In de jaren daarna worden de verblijven waar geen vleermuizen worden aangetroffen niet meer bezocht. Het aantal getelde zolders waar grijze grootoren of ingekorven vleermuizen worden aangetroffen is in de periode 2007-2012 langzaam toegenomen.

Aantal objecten en vleermuizen per provincie

In alle provincies schommelt het aantal bezochte zolders (zie figuur 2). In het zuiden van het land (Limburg, Brabant en Zeeland) zijn met name die

zolders bezocht waar grijze grootoor en ingekorven vleermuis zijn aangetroffen. De piek in 2008 in Noord-Brabant heeft te maken met een grote inventarisatie uitgevoerd door René Janssen, waarbij zoveel mogelijk zolders werden bezocht. In de jaren erna zijn alleen zolders bezocht waar vleermuizen werden aangetroffen en dan met name grijze grootoren. De piek in 2011 in Groningen wordt veroorzaakt door een vergelijkbare actie door twee studenten. Het valt verder op dat in Gelderland jaarlijks een groot aantal verblijven wordt bezocht. De tellingen in Utrecht, Zuid- en Noord-Holland blijven nog enigszins achter.

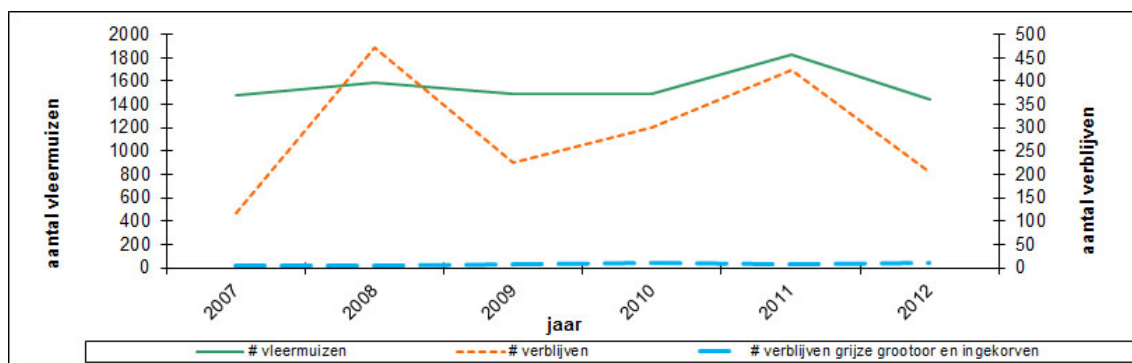
Het overgrote deel van de vleermuizen wordt aangetroffen op de zolders in Limburg (figuur 3). Dit is niet zo verwonderlijk, omdat zich daar de grote kraamkolonies van de ingekorven vleermuis bevinden. In Gelderland wordt maar 20% van het aantal in Limburg aangetroffen vleermuizen geteld, maar toch staat deze provincie op de tweede plaats. De afname in Brabant na 2008 heeft uiteraard te maken met de afname in het aantal bezochte zolders. De relatief grote aantallen in Friesland hebben betrekking op meervleermuizen.

Aantal vleermuizen per soort

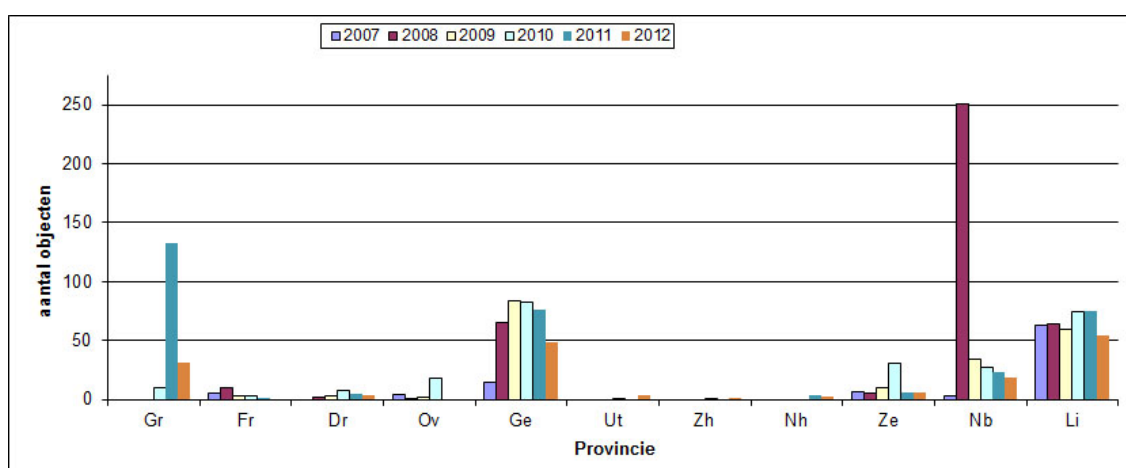
Het aantal getelde grijze grootoren neemt nagenoeg jaarlijks toe (figuur 4). In 2009 werd een aantal voor deze soort belangrijke zolders niet bezocht, waardoor het aantal exemplaren in dat jaar lager uitkwam. Inmiddels loopt het aantal getelde dieren richting de 300 exemplaren. De trend is een sterke significante toename over de periode 1996-2012 (figuur 5). Het getelde aantal ingekorven vleermuizen is in 2012 flink gedaald (figuur 4). Het is echter zeer waarschijnlijk dat dit geen reële afname is. Mogelijk heeft een verstoring bij de kolonie in Lilbosch een verhuizing van een groot deel van die kolonie veroorzaakt. Een klein deel van de verhuisde dieren is in 2012 (en 2013) teruggevonden in de andere grote kolonie die al geteld werd. In 2013 is een ander deel verspreid over meerdere andere locaties teruggevonden, maar nog steeds is een deel van de kolonie zoek. Het terugvinden van de vermiste dieren in 2013 is het resultaat van een speciaal voor dit doel opgezet project, dat in opdracht van de provincie wordt uitgevoerd door Jasja Dekker, René Janssen en Johannes Regelink.

De situatie van verhuizende dieren geeft wel problemen voor de indexen en de trend bij deze soort. In figuur 5 worden voor de ingekorven vleermuis 2 scenario's weergegeven. Het ene scenario geeft de indexen als de telling van Lilbosch in 2012 als een onvolledige telling wordt behandeld en weggelaten. In dat geval wordt het aantal bijgeschat en wordt het aantal te hoog, omdat een deel van de verhuisde

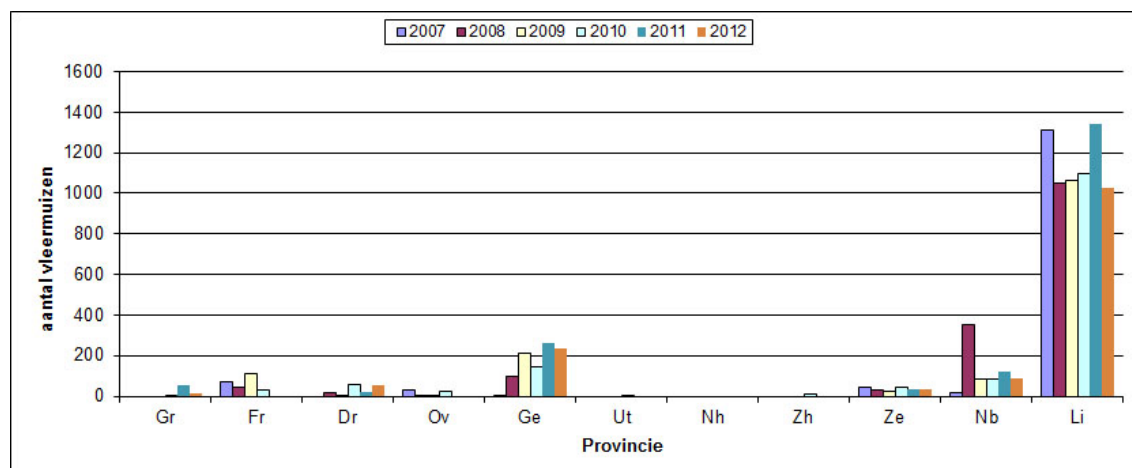
Vleermuis zoldertellingen (vervolg)

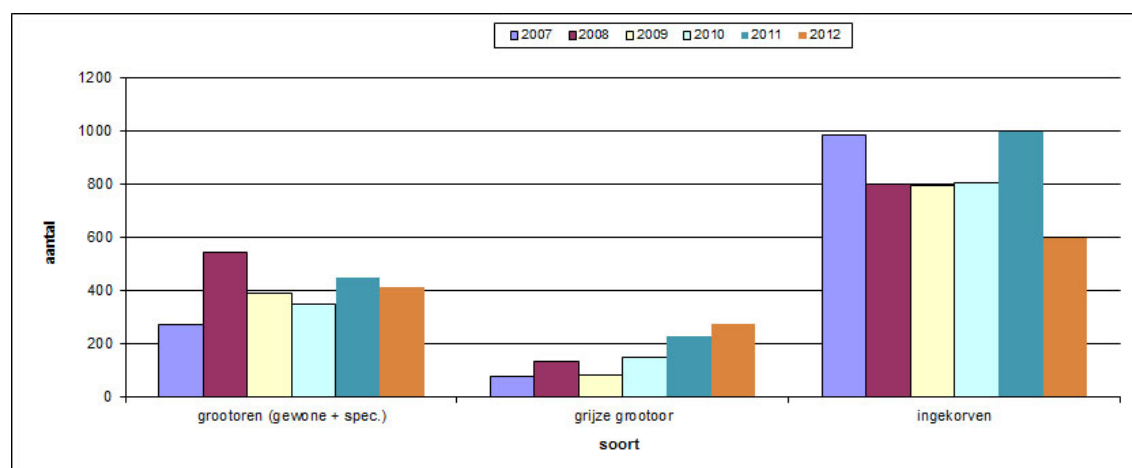
Figuur 1: Ontwikkeling van het aantal bezochte verblijven en getelde vleermuizen in de periode 2007-2012.

Figuur 2: Verdeling van het aantal bezochte zolders per provincie in de periode 2007-2012.

Figuur 3: Verdeling van het aantal getelde vleermuizen per provincie in de periode 2007-2012.

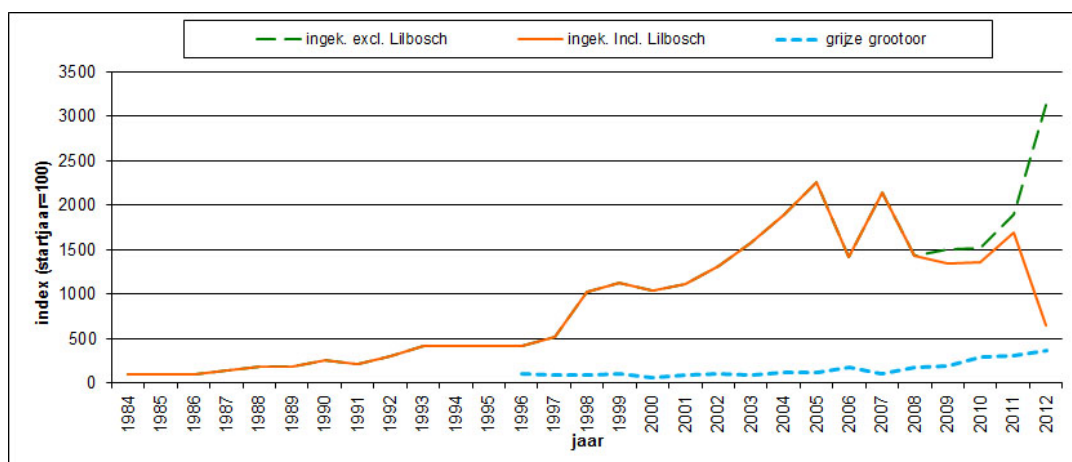
Figuur 4: Het aantal getelde grootoren en ingekorven vleermuizen in de periode 2007-2012.

Vleermuis zoldertellingen (vervolg)

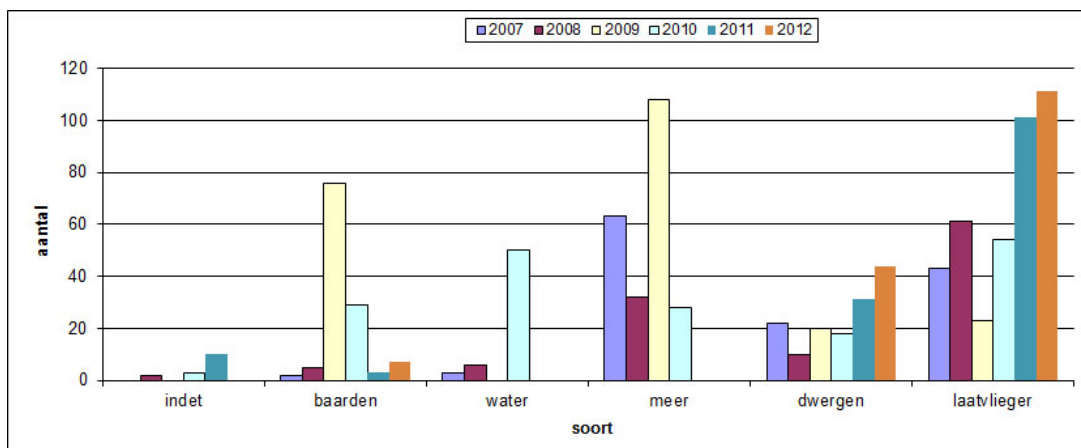
dieren in de andere kolonie is teruggevonden. De index schiet daardoor omhoog. In het andere scenario wordt de telling van Lilbosch gewoon meegenomen. In dat geval schiet de index juist naar beneden. De waarheid zal ergens in het midden liggen en dat zal aankomende jaren duidelijk moeten worden.

Voor de volledigheid worden in dit overzicht de aantallen getelde vleermuizen van de andere soorten weergegeven (figuur 4 en 6). Omdat de zolders onregelmatig geteld worden en niet ieder jaar dezelfde zolders aan bod komen, kunnen de

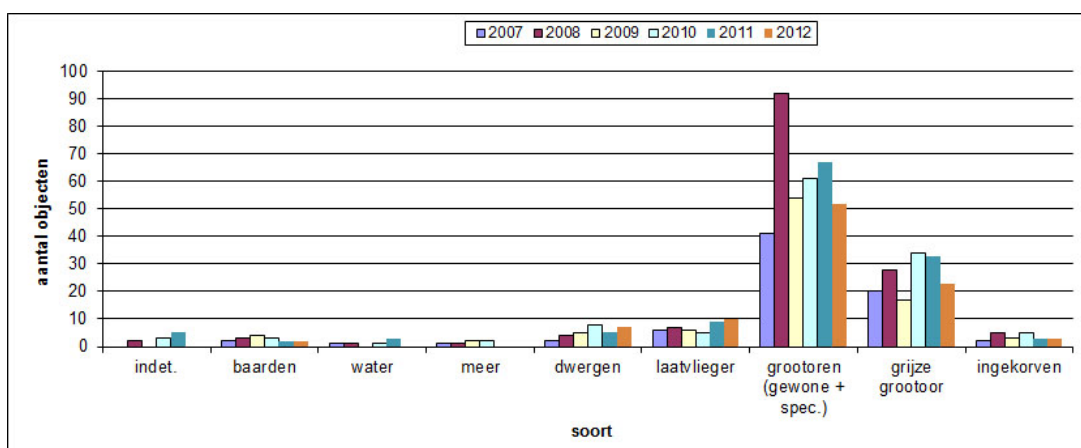
aantallen flink schommelen. Ook het aantal verblijven waarin deze soorten worden aangetroffen kan per jaar sterk wisselen (figuur 7). Deze aantallen vleermuizen en verblijven zeggen dus niets over de werkelijke populatieontwikkelingen van die soorten. De baardvleermuizen, water-, meer- en gewone grootoorvleermuis worden daarvoor gevolgd met het meetnet Wintertellingen Vleermuizen. De dwergvleermuizen en laatvlieger gaan samen met de rosse vleermuis gevolgd worden met het nieuwe meetnet Vleermuis TransectTellingen.

Figuur 5: De indexen van ingekorven vleermuis (inclusief en exclusief de telling in Lilbosch in 2012) en grijze grootoorvleermuis.

Figuur 6: Het aantal overige vleermuizen in de periode 2007-2012.

Figuur 7: Verdeling van het aantal objecten waarin de verschillende soorten zijn aangetroffen in de periode 2007-2012.

Vleermuis zoldertellingen (vervolg)

Provinciaal coördinatoren en Tellers gezocht

Voor Groningen, Flevoland en Limburg zijn we nog op zoek naar een provinciaal coördinator. Mocht je interesse hebben om die taak op je te nemen, neem dan contact op met de Zoogdierverseniging. Er zijn nog veel zolders waarvan niet bekend is of er vleermuizen verblijven. Heb jij tijd en zin om deel te nemen en zo het meetnet uit te breiden? Meld je dan aan via de website; <http://www.zoogdierverseniging.nl/node/444>, of bel naar de Zoogdierverseniging; 024-7410500.

Zonder de hulp van de vrijwilligers die de tellingen

uitvoeren en de gegevens verwerken, is dit meetnet niet mogelijk. Wij willen hen allen van harte danken voor hun inzet en hopen dat zij daarmee nog vele jaren met veel plezier door zullen gaan.

Het meetnet Zoldertellingen vleermuizen is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). Het CBS levert een bijdrage aan het meetnet door de trends en indexen te bepalen. Het Ministerie van Economische Zaken maakt het meetnet financieel mogelijk.

Vilmar Dijkstra & Tom van der Meij

Adopteer een zoogdier voor de Atlas van de Nederlandse Zoogdieren!

De Zoogdierverseniging maakt samen met Naturalis een nieuwe Atlas van de Nederlandse Zoogdieren, een boek dat iedere liefhebber, maar ook professional, moet, wil en kan lezen! In de atlas wordt de nieuwste informatie gepresenteerd van de 96 zoogdiersoorten die in ons land hun leefgebied hebben of er anderszins voorkomen. Daarnaast wordt in algemene hoofdstukken boeiende informatie gegeven over de Nederlandse zoogdierfauna. Dit boek wordt dus het standaardwerk over de Nederlandse zoogdieren.

Adopteer een Zoogdier!

Het maken van zo'n standaardwerk kost geld. In deze tijd kunnen we nauwelijks meer rekenen op subsidies van overheden en fondsen zijn weinig beschikbaar. Daarom moeten we het grootste deel van de kosten bijeen brengen met bijdragen van particulieren en bedrijven. 20 april werd op de landelijke Zoogdierdag het startsein gegeven voor 'Adopteer een Zoogdier'. Inmiddels is er al 31.000 bijeengebracht door particu-

lieren en bedrijven. Maar onze adoptie actie is nog niet afgerond, deze loopt door tot het einde van dit jaar en dat is nodig ook want ons doel is in totaal 60.000 bijeen te brengen om De Atlas van de Nederlandse Zoogdieren uit te geven. Met een bijdrage vanaf 75 ontvangt u direct na de presentatie eind 2014 een exemplaar van de atlas. Meer informatie over de atlas en de adoptiemogelijkheden vind u op: www.zoogdierverseniging.nl/zoogdieratlas.

De Atlas van de Nederlandse Zoogdieren wordt uitgegeven door Naturalis in de serie de Natuur van Nederland. Bijna 80 leden van de Zoogdierverseniging werken hard om de atlas tot een succes te maken. Er zijn meer dan 60 sortauteurs actief om de teksten van de 96 soorten te schrijven. Andere auteurs hebben zich bereid verklaard om de algemene hoofdstukken te schrijven en een beeldredactie is gestart met het bijeenbrengen van al het foto en beeldmateriaal dat voor de atlas gebruikt gaat worden.

Dode eekhoorn gevonden? Verzamel hem en geef hem door!

De Zoogdierverseniging is geïnteresseerd in meldingen en kadavers van (vrij) verse dode eekhoorns. Daarbij gaat het niet om eekhoorns die door het verkeer zijn omgekomen of zijn gedood door predatoren. We zijn geïnteresseerd in dode eekhoorns waarbij niet duidelijk is waaraan de dieren zijn overleden. Het is bekend dat in de Nederlandse eekhoornpopulaties af en toe ziektes toeslaan. Zo is de populatie in de jaren zestig sterk gedecimeerd door waarschijnlijk een myxomatose-achtig parapokkenvirus. In veel gebieden is de stand daarna hersteld, maar er zijn ook gebieden waar het herstel is achtergebleven. In 1999/2000 werden bij het tellen van eekhoornnesten opvallend veel dode eekhoorns in het bos gemeld. Ook bij de eekhoornopvang werden veel zieke en dode eekhoorns

gebracht. Op een aantal dode dieren is toen sectie gepleegd waaruit bleek dat betreffende eekhoorns een pokkenvirus bij zich droegen.

Wanneer er dode eekhoorns worden aangetroffen, wil het DWHC (Dutch Wildlife Health Centre) deze dieren graag onderzoeken. Bij een vondst graag contact opnemen met het DWHC (030-2537925): Marlène Buitelaar (m.n.buitelaar@uu.nl) of bij afwezigheid met een collega.

Ook kan het meldingsformulier van de site ingevuld worden (<http://www.dwhc.nl/report.html>), waarna het DWHC contact met de melder opneemt.

Het DWHC wil het liefst verse en niet-bevroren dieren hebben, dus bellen heeft de voorkeur.

Cursusprogramma 2013 voor professionals

Ook najaar 2013 verzorgt het bureau van de Zoogdierverseniging diverse cursussen voor professionals. Alle aangeboden cursussen hebben een wetgevingscomponent. Uiteraard wordt altijd de meest actuele stand van zaken belicht, zoals wat betreft de nieuwe natuurwet die wordt ontwikkeld.

Op <http://www.zoogdierverseniging.nl/cursussen> staat het actuele programma.

Cursus vleermuizen en planologie

Op 5, 12 en 19 november is de driedaagse cursus Vleermuizen en Planologie. Deze cursus is er voor (veld) medewerkers van ecologische adviesbureaus, ecologen, planologen en projectleiders van m.e.r.-bureaus, en van overheden die met vleermuizen, ruimtelijke ingrepen en wetgeving te maken krijgen. Doordat zowel opdrachtgevers als opdrachtnemers deelnemen, ontstaat een unieke leersituatie. Cursisten beschikken na afronding van de cursus over actuele kennis van ecologie en landschapsgebruik van de Nederlandse vleermuizen, de wetgeving, vleermuisinventarisatiemethoden en kunnen deze kennis inzetten in hun eigen situatie. Ga voor meer informatie en aanmelden naar <http://www.zoogdierverseniging.nl/node/1055>

Workshop Natuur onder de Wabo

27 november is de Workshop Natuur onder de Wabo. Aan de hand van concrete praktijkvoorbeelden gaat deze workshop in op de mogelijkheden en valkuilen die de Wabo, de Flora en faunawet en de plaatselijke verordening bieden voor natuur dichtbij huis. De voorbeelden maken duidelijk bij welke bomen en welke planten- en diersoorten de prioriteit moet liggen. Er is tevens voldoende ruimte voor de inbrengen van eigen praktijksituaties. Daarnaast wordt stilgestaan bij de consequenties van de nieuwe ontwikkelingen als de aanstaande Wet natuurbescherming en de eveneens in ontwikkeling zijnde Omgevingswet.

Ga voor meer informatie en aanmelden naar <http://www.zoogdierverseniging.nl/node/1207>

Agenda

*Kijk voor meer informatie over de in de agenda genoemde activiteiten en updates op:
www.zoogdierverseniging.nl/agenda*

Oktober

za 26: VLEN-dag

vr 15: Vleermuizen in de stad bijeenkomst

za 16: ALV najaar Zoogdierverseniging

wo 27: Workshop natuur onder de Wabo

November

di 5, 12 & 19: Cursus Vleermuizen en Planologie

wo 6: Steenmartersymposium voor professionals

Januari

wo 29: Cursus bever & das en ruimtelijke ontwikkeling

Centraal Bureau voor de Statistiek

GEGEVENS AUTORITEIT
NATUUR

Colofon. Ieder half jaar rapporteert de Zoogdierverseniging over verrichte activiteiten, actuele zoogdiergerelateerde ontwikkelingen en de voortgang van de monitorings (NEM)- en verspreidingsonderzoeken (VONZ) in de "Telganger". Het monitorings- en verspreidingsonderzoek aan Nederlandse zoogdieren is mede mogelijk gemaakt door financiering door het Ministerie van Economische Zaken. Partners in de monitoringsonderzoeken zijn SOVON en het Centraal Bureau voor de Statistiek.

De basis van elke Telganger is de database van de Zoogdierverseniging. Deze is gevuld met gegevens die zijn verzameld door vele vrijwilligers, medewerkers van de Zoogdierverseniging, leden van werkgroepen van de Zoogdierverseniging en waarnemingen die zijn binnengekomen via de websites <http://waarneming.nl> en <http://www.telmee.nl>. Alle waarnemingen worden door de Zoogdierverseniging beoordeeld op juistheid, voordat deze in de database komen en uiteindelijk in de Nationale Database Flora en Fauna.

Adres: Zoogdierverseniging, Natuurplaza (gebouw Mercator 3), Toernooiveld 1, 6525 ED Nijmegen

Telefoon: 024-7410500

Website: www.zoogdierverseniging.nl, www.telmee.nl en www.vleermuis.net

